

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 186
KOLOVOZ – RUJAN – LISTOPAD 2024.
TAMUZ / AV / ELUL / TIŠRI
5784. / 5785.

TEMA BROJA:
ŠPANJOLSKA INKVIZICIJA

SADRŽAJ

- 4 UVODNIK
- 5 ZAŠTIĆENA 52 ŽIDOVSKA GROBLJA U 15 HRVATSKIH ŽUPANIJA
- 9 LJUDEVIT LUDVA VRANČIĆ: NOVI PRAVEDNIK MEĐU NARODIMA
- 12 OD STOTINU DO DEVET — SINAGOGE U HRVATSKOJ U FILMU MIRE WOLF
- 14 KONFERENCIJA MEĐUNARODNOG SAVJETA ŽIDOVSKIH ŽENA (ICJW)
- 16 IZLOŽBA “IZBLIJEDJELA POVIJEST — TVORNICA KOVČEGA I KOŽNE GALANTERIJE SLJEME”
- 17 SARA LUSTIG VRŠITELJICA DUŽNOSTI JAVNE USTANOVE SPOMEN-PODRUČJA JASENOVAC
- 18 FLORIAN ILLIES: “LJUBAV U DOBA MRŽNJE — UMJETNOST I STRAST U PREDVEČERJE RATA 1929. – 1939.”
- 19 SNJEŽANA BANOVIĆ: “VILA LUTAKA”
- 20 ALEKSANDAR HEMON: “BEJTURAN I RUŽA”
- 22 MAX MILLER: “OKUSI POVIJESTI”
- 23 ŠTO JE UZROKOVAO GRANADSKI UKAZ
- 27 PISMO ŠPANJOLSKIH KATOLIČKIH KRALJEVA IZ 1492. GODINE
- 28 DESECI MILIJUNA POTOMAKA SEFARDSKIH ŽIDOVA MOGU DOBITI “POTVRDU SEFARDSKOG PORIJEKLA”
- 30 DOKUMENT IZ 18. STOLJEĆA O ZLOČINIMA PORTUGALSKE INKVIZICIJE
- 31 MARRANOSI — ŠPANJOLSKI KRIPTO-ŽIDOV I
- 34 KAKO JE PORTUGALSKI KRALJ DEPORTIRAO ŽIDOVE DA BI KOLONIZIRAO NOVE AFRIČKE ZEMLJE
- 36 ŽIDOVSKI GUSARI S KARIBA
- 39 “ZAGRLJAJ” — SPOMENIK ŽIDOVIMA PROTJERANIM IZ ŠPANJOLSKE
- 40 ŽIDOVSKI MUZEJ U PORTU POSVEĆEN POVIJEST ZAJEDNICE I INKVIZICIJI
- 41 PRAVOVJERNI HERETIK MOSES BEN MAIMON I TRAGANJE ZA IDEALNIM OBLICIMA UMA (I) POBOŽNOSTI
- 47 ANOUK AIMÉE — FILMSKA DIVA MELANKOLIČNE AURE
- 50 LADY VICTORIA STARMER, ŽIDOVSKA “PRVA DAMA” UJEDINJENOG KRALJEVSTVA
- 51 NJEMAČKA ĆE OLAKŠATI PROVEDBU ZAHTJEVA ZA POVRAT OTETIH UMJETNINA
- 52 PREŽIVJELA ŽRTVA HOLOKAUSTA NA NASLOVNICI NJEMAČKOG VOGUEA
- 52 NOVI PROGRAM UČENJA O HOLOKAUSTU KROZ ISKAZE PREŽIVJELIH ŽRTAVA
- 54 ZA PRIJEM U NJEMAČKO DRŽAVLJANSTVO PITANJA O ODGOVORNOSTI NJEMAČKE PREMA ŽIDOVIMA

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MAŠA TAUŠAN, DAMIR SENČAR, BRANKA CIMERMANOVIĆ, MILIVOJ DRETAR, IVO MIŠUR, JAROSLAV PECNIK

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

u ovim teškim i čudnim vremenima kada smo sve više naučeni na to da gotovo svakodnevno primamo loše i tužne vijesti, lijepo je kada se dogode i dobre stvari koje nas barem na tren razvesele. Jednu od takvih dobrih vijesti naša je židovska zajednica predugo čekala i konačno dočekala — vijest o tome da je Republika Hrvatska zaštitila 52 židovska groblja u 15 hrvatskih županija. Novo rješenje o zaštiti lokacija židovskih groblja predstavili su krajem rujna u Židovskoj općini Zagreb ministrica kulture RH Nina Obuljen Koržinek i predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH Ognjen Kraus. Nadamo se da je ovo početak zaštite preostale židovske baštine u Hrvatskoj.

Druga dobra vijest bila je dodjela još jednog priznanja Pravednika među narodima. U ime svog spasitelja Ljudevita Ludve Vrančića priznanje je preuzela Theodora Basch Klayman, koja je za tu prigodu doputovala iz SAD-a. Imala sam čast sudjelovati u tom posebnom događaju, razgovarati s divnom gospođom Dorom, koja voli čitati Ha-Kol. Priče o Pravednicima među narodima, baš kao što je to rekao i izraelski veleposlanik Gary Koren, uvijek su posebno dirljive a sjećanje na dobre ljude moramo zauvijek čuvati.

Filmom o sinagogama u Hrvatskoj započeo je ovogodišnji Europski dan židovske kulture i baštine u Zagrebu, a o programu će biti više riječi u sljedećem broju kada ćemo predstaviti i ovogodišnji bogati mjesec židovske kulture u Osijeku.

Kao i obično i u ovom broju predstavljamo knjige koje treba pročitati. Jedna od njih je “Vila lutaka” autorice Snježane Banović, koja iz ladica zaborava donosi priče o hrvatskim umjetnicama, među kojima važno mjesto zauzimaju danas već gotovo zaboravljene židovske umjetnice. Nova knjiga Aleksandra Hemonu “Bejturan i ruža” epska je priča o ljubavi, povijesti, židovskoj duhovnosti a “Ljubav u doba mržnje” Floriana Illiesa jedna je od onih knjiga koje se ne zaboravljaju. Jesen i zima pravo su vrijeme za uživanje u čitanju dobrih knjiga.

Židovi su tijekom povijesti i stotina godina dijaspore bili izloženi raznim progonima i pogromima, ali u toj dugoj i tragičnoj povijesti posebno mjesto zauzima španjolska i portugalska inkvizicija koja je trajala od 15. pa sve do 19. stoljeća. Inkvizicija je bila stravično osmišljena i provođena na nevjerojatno okrutan način a njezine posljedice osjećaju se i danas. Židovi koji

su bili prisiljeni otići iz svoje domovine, godinama su sanjali o Sefaradu, pjevali pjesme, čeznuli za svojim domovima koji su zauvijek nestali. Neki od onih koji su bili prisiljeni odreći se židovstva u zamjenu za život, danas se polako vraćaju svojim korijenima. Inkvizicija je jedan od onih događaja koji su zauvijek promijenili svijet i to ne samo svijet Židova već i Španjolske i Portugala ali i zemalja u kojima su Židovi nakon odlaska s Iberijskog poluotoka pronašli novi dom. Ovaj broj posvećen je temi inkvizicije i nadamo se da ćete pronaći zanimljive tekstove a ponešto i naučiti.

Jaroslav Pecnik piše o velikom Maimonidesu, koji nije živio u vrijeme inkvizicije ali je itekako vezan za Španjolsku. Tu je i portret velike glumice Anouk Aimée i njezinom židovskom porijeklu te za kraj nekoliko zanimljivosti iz židovskog svijeta.

I za kraj ovog uvodnika, shana tova ume-tukah svim čitateljima. Nadam se da će nova 5785. godina biti bolja i mirnija za sve.

*Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac*

ZAŠTIĆENA 52 ŽIDOVSKA GROBLJA U 15 HRVATSKIH ŽUPANIJA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN
FOTOGRAFIJE: DAMIR SENČAR
I MINISTARSTVO KULTURE RH

Novo rješenje o zaštiti 52 lokacije židovskih groblja u isto toliko gradova i naselja u 15 županija na području Hrvatske predstavili su u Židovskoj općini Zagreb 20. rujna ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek, predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH i predsjednik Židovske općine Zagreb Ognjen Kraus te ravnateljica Uprave za arhive, knjižnice i muzeje Anuška Deranja Crnokić. Radi se o prvom skupnom upisu u relativno novoosnovani registar memorijalne baštine Republike Hrvatske.

Ministrica Obuljen Koržinek pojasnila je da je izmjenom Zakona o zaštiti kulturnih dobara 2020. uvedena kategorija *memorijalne baštine*. “Ja sam zadovoljna jer je ovo prvi takav skupni upis u naš registar koji po novoj kategoriji memorijalne baštine objedinjuje mjesta koja imaju vrijednost za memoriju našeg društva i države”, istaknula je.

Ovaj upis 52 groblja u kategoriju memorijalne baštine “važan je za židovsku zajednicu, ali zapravo za sve nas. Ona svjedoče o prisutnosti židovske zajednice u svim dijelovima Hrvatske i spomenici su tom strašnom stradanju koje je ona prošla.”

Bilo nam je iznimno važno, rekla je ministrica, obuhvatiti zaštitu onih groblja koja nisu mogla biti zaštićena kao pojedinačno kulturno dobro, ali i da skupnom zaštitom pod kategorijom memorijalne baštine osvijestimo u široj javnosti činjenicu da postoji jedan veliki broj groblja koja trebaju skrb, koja su zapuštena ili napuštena zato što je židovska zajednica

u Hrvatskoj, kao i u drugim dijelovima Europe, doživjela Holokaust zbog čega su naši sugrađani koji su dali ogroman doprinos razvoju gradova i mjesta ubijeni ili su se nakon 1945. godine iselili.

“Židovska zajednica dala je ogroman doprinos hrvatskom društvu, kulturi, znanosti, izgradnji, oblikovanju naših gradova i moramo biti svjesni da o temi

groblja ne bismo razgovarali na ovaj način da se nije dogodio Holokaust jer bi ta zajednica nastavila postojati, brinuti o svom naslijeđu i svojoj imovini, uključujući i groblja”, kazala je Nina Obuljen Koržinek.

Uz 15 groblja koja su od ranije u stavu zaštićenog kulturnog dobra, ovo rješenje o zaštiti 52 lokaliteta i program zaštite koji je uz rješenje donesen — a propisuje kako će se dalje o tim mjestima skrbiti — pomoći će dodatno osvijestiti potrebu brige o ovim lokalitetima, rekla je ministrica. Dodala je kako je ona uvjerenjena “da ćemo u nekom kratkom vremenskom razdoblju dostojno obilježiti, održavati i zaštititi ona groblja kojima je to potrebno”. Obnova groblja financirat

će se sredstvima Ministarstva kulture i medija i uz pomoć lokalne zajednice, poručila je ministrica.

“Uz sam upis u registar, mi ćemo u suradnji sa zajednicom židovskih općina ali i lokalnom samoupravom po prioritetima pristupiti njihovom uređenju, urediti ograde, pristupne puteve. Cilj nam je proširiti skrb. Moram istaknuti da veliki broj lokalnih zajednica pokazuje visoku svijest i razumije potrebu brige o židovskim grobljima”, kazala je.

Naglasila je i važnost projekta u smislu obrazovanja, rekavši kako se nada da će on, osim memorijske i kulturno-povijesne vrijednosti, biti iskorišten i za njegovanje uspomene i podučavanje mlađih generacija “kako bismo izbjegli mnoga

nerazumijevanja, krive interpretacije ili govor mržnje.”

“Trebamo osvijestiti, posebno kod mlađih sugrađana, da su zajedno s njima prije nekoliko desetljeća tu živjeli i pripadnici židovske zajednice koji su zbog Holokausta i zločina u Drugom svjetskom ratu iz njihovih zajednica nestali”, istaknula je.

Dotakla se i problema povrata pokretne imovine — onim dijelom kojim se bavi Ministarstvo kulture i medija — rekavši da su nakon desetljeća zanemarivanja napravljeni ključni koraci i preduvjeti kako bi se omogućio početak sustavnog istraživanja o porijeklu umjetnina koje se nalaze u muzejima. Izmjenom Zakona o arhivima i deklasifikacijom podataka i digitalizacijom dostupnih baza omogu-

ćen je početak sustavnoga istraživanja porijekla umjetnina kako bi se “stvorili preduvjeti za ispravnu atribuciju i označavanje umjetnina oduzetih židovskim obiteljima”, rekla je.

Ognjen Kraus kazao je da je tema zaštite židovskih groblja tema o kojoj se razgovori vode dugi niz godina i rezultati tek sada dolaze na vidjelo. “Nadam se da će ovo biti početak jednog velikog programa jer smatram da je židovska zajednica pridonijela razvoju i Zagreba i Hrvatske i uvelike učinila hrvatske gradove srednjoeuropskima”, kazao je.

Spomenuo je da je u Hrvatskoj bilo više od 120 židovskih groblja, no neka su devastirana do te mjere da zbog nedostataka jasnih obilježja i dokumentacije nisu mogla ući u ovaj program. No ravnateljica Uprave za arhive, knjižnice i muzeje Deranja Crnokić naglasila je da ovo nije konačan popis. “Ako u budućnosti dođemo do novih saznanja o nekom vrijednom lokalitetu koji nam je ovom prilikom promaknuo, napraviti ćemo dopunu ovog rješenja”, kazala je.

Naglasila je da Ministarstvo kulture i medija želi “osvijestiti širu javnost o postojanju groblja, o židovskim zajednicama u gradovima i naseljima” te promicati povijesne podatke i sačuvati kulturu sjećanja stanovništva, dodavši da će provođenje daljnjih mjera trajati “od danas do daljnjega”.

Među mnogima kojima se zahvalila na suradnji u pronalaženju lokaliteta židovskih groblja je i Srđan Matić kojemu je odala priznanje za vrijedan ‘input’ i informacije o njegovim saznanjima o lokalitetima groblja na području Republike Hrvatske.

Anuška Deranja Crnokić na kraju je dala valorizacijsko objašnjenje o uvrštavanju 52 groblja u registar memorijske baštine: “Rješenje se odnosi na zbirni spis ukupno 52 groblja koja su od velikog značaja za židovsku zajednicu,

istraživanje povijesti židovskog naroda u Hrvatskoj, trajno čuvanje memorije na postojanje i djelovanje te zajednice, te imaju svojstvo kulturnog dobra. Osim za proučavanje povijesti židovskih zajednica koje su nekada postojale na tim područjima, očuvanje groblja jedan je vid zaštite od trajnog brisanja identiteta, s obzirom da sačuvani nadgrobni spomenici sadrže riznicu podataka o obiteljima i pojedincima”.

“S ovom našom aktivnosti želimo osvijestiti širu javnost da je u njihovom gradu ili naselju postojala židovska zajednica, promicati povijesne podatke i kulturu sjećanja kod stanovništva”, dodala je.

MIROGOJ

Ognjen Kraus se dotaknuo i problema devastacije židovskog dijela zagrebačkog groblja Mirogoja. Po zakonu iz 1958.

svatko čiji nasljednici deset godina nisu platili troškove održavanja groba može biti iz njega ekshumiran, što se tisućama židovskih pokojnika i dogodilo. Kraus ocjenjuje da oko 50 posto židovskog groblja na Mirogoju više nije židovsko. Iz grobova je ekshumirano više od 3000 zemnih ostataka židovskih pokojnika, što je u židovstvu zabranjeno, a mijenjani su i natpisi na spomenicima kod prodaje grobova, iako se po današnjem zakonu to ne smije činiti — no to se ne poštuje. “Ako se tako nastavi, neće se ni znati da je tamo postojalo židovsko groblje i da su Židovi postojali u ovom gradu”, rekao je Kraus.

Mirogoj, jedno od najljepših groblja u Europi, otvoren je 1876. kao groblje za sve vjeroispovijesti, a na njemu je prvi ukopan bio upravo Židov, Miroslav Singer. I dok se nakon njegova osnivanja

desetljećima grad Zagreb silno trudio oko svog centralnog groblja — da bude pristupačno i reprezentativno, a bilo je i multikonfesionalno što svjedoči o otvorenosti i tolerantnosti grada, danas je židovski dio groblja izgubio svoj karakter i identitet. Židovsko groblje preživjelo je NDH, a destrukcija je počela u socijalizmu, upravo donošenjem zakona o grobljima.

Nakon konferencije za medije organiziran je obilazak vrijedne zbirke Židovskog muzeja koja svjedoči o bogatom duhovnom životu i identitetu zajednice i velikim doprinosima u područjima kulture, umjetnosti, arhitekture i gospodarstva kojima su zagrebački Židovi obilježili povijest svojeg grada. Ministrici kulture artefakte — među kojima su hanukija, svijećnjak, kruna Tore, dijelovi opreme Tore, rabinski plaštevci, bračni ugovori, oprema za obrezivanje i brojni drugi predmeti iz te bogate zbirke judaice - je predstavila voditeljica Umjetničke zbirke i muzeja ŽOZ-a Mira Wolf. Zajedno s Ognjenom Krausom iznijela je ministrici i probleme vezane uz neke eksponate. Jedan dio zbirke judaice nalazi se u Muzeju za umjetnost i obrt i bilo bi divno da se vrati, rekli su, naglasivši također da je brojnim artefaktima u MUO-a uništena dokumentacija. Izrazili su također želju da se za budući židovski muzej iz Muzeja grada Zagreba dobiju ostaci sinagoge.

Židovski muzej ponovno je otvoren prošle godine, povodom Europskog dana židovske kulture i baštine. On se i dalje nalazi u sjedištu Židovske općine Zagreb — s idejom i namjerom da se u budućnosti preseli u Židovski centar koji bi se izgradio na mjestu srušene sinagoge. Ministrica Obuljen Koržinek obišla je i sinagogu koja se nalazi u okviru ŽOZ-a.

Rješenje o zaštiti 52 židovska groblja u Hrvatskoj u 15 županija odnosi se na 11 lokaliteta u Osječko-baranjskoj županiji, šest u Vukovarsko-srijemskoj, po pet u Koprivničko-križevačkoj, Požeško-slavonskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji, potom po četiri u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i Primorsko-goranskoj, po dva u Brodsko-posavskoj, Karlovačkoj, Virovitičko-podravskoj i Zagrebačkoj županiji, te po jedno u Dubrovačko-neretvanskoj, Istarskoj, Međimurskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji.

Radi se o grobljima u mjestima Banova Jaruga, Belišće, Bjelovar, Bolman, Brod Moravice, Brod na Kupi, Cernik, Čakovci, Čepin, Darda, Donja Dubrava, Đurđevac, Garešnica, Gola, Grubišno Polje,

Imbriovec, Jagodnjak, Jastrebarsko, Kneževi Vinogradi, Križevci, Kutina, Kutjevo, Legrad, Lipik, Novi Gradac, Novska, Ogulin, Opatija, Ozalj, Pakrac, Petlovac, Petrijevci, Pleternica, Podgorač, Popovac, Pula, Ruševo, Sisak, Slavonski Brod, Split, Suhopolje, Šarengrad, Uljanik, Vela Luka, Velika Gorica, Vinkovci, Voloder, Vrbanja, Vrbovsko, Vukovar, Zmajevac i Županja. Od te 52 lokacije, 23 se nalaze na zasebnim česticama, neovisno o gradskom ili općinskom groblju.

LJUDEVIT LUDVA VRANČIĆ NOVI PRAVEDNIK MEĐU NARODIMA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Dodjela priznanja Pravednika među narodima uvijek je dirljiva i posebna. Židovska općina Zagreb u rujnu je bila mjesto dodjele još jednog priznanje i medalje Pravednika među narodima za jednog hrvatskog državljanina. Primila ih je Theodora Basch Klayman za pokojnog Ljudevita Vrančića, uglednog stanovnika Ludbrega, čovjeka koji je u najmračnijem razdoblju potpunog moralnog kolapsa Drugog svjetskog rata nesebično riskirao svoj život kako bi od Holokausta spasio dvoje židovske djece, Theodoru i njezinog brata Zdravka, pripadajući manjini koja je imala hrabrosti biti svjetlo u mraku i pokazati ljudske vrijednosti.

Ljudevit Vrančić, zvani Ludva, čije će ime biti uklesano na memorijalni zid u Yad Vashemu, bio je stanovnik grada koji se danas diči s najviše Pravednika među narodima u odnosu na broj stanovnika u Hrvatskoj. Od 137 hrvatskih Pravednika Ludbreg ih ima 13. Dosad je ukupno prepoznato gotovo 28.000 Pravednika među narodima, a najviše ih je iz Poljske.

Pred punim auditorijem ŽOZ-a, u kojem su bili i predstavnici više veleposlanstava i hrvatskih institucija, priznanje za Ljudevita Vrančića Theodori Basch

Klayman uručio je izraelski veleposlanik Gary Koren.

“Uručenje priznanja Pravednika među narodima stranim državljanima jedna od najvažnijih i najdirljivijih zadaća koje obavljaju šefovi diplomatskih misija Države Izrael u inozemstvu. Tijekom godina svoje karijere učinio sam to nekoliko puta u različitim državama u kojima sam služio, a sada mi je čast ponovno to učiniti u Hrvatskoj”, rekao je Koren, nazivajući tu zadaću “svetom dužnošću”.

Naglasio je kako je ova ceremonija neuobičajena jer je Yad Vashem odlučio predati priznanje osobi koja je spašena, a ne kao što je inače običaj — onima koji su spašavali Židove ili njihovim potomcima.

Theodora Basch Klayman dirljivim se riječima obratila pokojnom stricu Ludvi koji ju je nakon rata, kada se nitko od njezine deportirane obitelji nije vratio, službeno posvojio i odgajao sve do punoljetstva kada je otišla u Švicarsku na studij, kod dijela svoje obitelji s očeve strane i u mali grad na sjeveru Hrvatske više se nije vratila živjeti.

“Dragi striček”, čitala je pismo koje mu je napisala, “nikada nisi daleko od mojih misli, često pričam o godinama koje smo

IZRAELSKI VELEPOSŁANIK GARY KOREN
I DORA BASCH KLAYMAN U ŽOZ-U

proveli zajedno. Znam da si se nadao da će tvoja cijenjena katolička obitelj doprinijeti tome da spasiš ne samo svoju ženu Gizelu, moju tetu, nego i njezinu obitelj. Bio si jedan od najuglednijih ljudi u svom rodnom gradu. Ali ustaše se nisu na to obazirali i odveli su sve ludbreške Židove ... Prošlo je otad mnogo godina i evo ja sam ponovno u Zagrebu. Sretna sam što

ti se mogu još jednom zahvaliti za tvoju brigu i ljubav. Hvala ti što si me spasio.”

Theodora Dora Basch rođena je 31. siječnja 1938. godine u Zagrebu. Otac Salamon Basch vodio je proizvodnju četki u Zagrebu, a majka Silvija bila je najmlađa kći ludbreškog rabina Leopolda Josipa Deutscha, rođena Ludbrežanka.

Dorina teta Gizela, sestra njezine majke, udala se za Ljudevita Vrančića, katolika, uglednu ludbrešku ličnost, načelnika tada novoosnovane općine Ludbreg-Trg.

U lipnju 1941. godine ustaški režim NDH započeo je s velikim progonom Židova u Zagrebu, a među prvima su bili uhapšeni Theodorini roditelji Salamon i Silvija koji su uskoro deportirani u koncentracijske logore, Salamon u Jasenovac, a Silvija u Staru Gradišku. Iz logora se nikada nisu vratili. Kasnije se utvrdilo da je Salamon poginuo u poznatom jasenovačkom proboju.

Dok je Dora već bila u Ludbregu kod djeda i bake, njihova domaćica uspjela je nakon deportacije roditelja izvući njezina osmomjesečnog brata Zdravka, javila se obitelji u Ludbreg i Ljudevit Vrančić otputovao je u Zagreb kako bi i njega doveo baki i djedu.

Od ljeta 1941. Dora i njezin brat Zdravko živjeli su sa svojom tetom Gizom Vrančić i njenim mužem Ludvom u Ludbregu gdje ih nisu skrivali samo oni već i njihovi susjedi, Hrvati. Do studenog 1942. gotovo svi Židovi iz Ludbrega i okolice odvedeni su u logore, a među njima su bili i Dorini djed i baka. Dora i njezin brat ostali su pod predanom brigom tete Gizele i njezina supruga.

No u jednom trenutku Ljudevit je uhićen i deportiran u Jasenovac pod optužbom da je pomagao partizanima. Dok je Vrančić bio u logoru Gizela se uz pomoć susjeda Hrvata brinula o Dori i Zdravku. Pred ustašama djeca su skrivana i predstavljana lažnim imenima. U trenucima opasnosti boravili su naizmjenično kod

susjednih obitelji Runjak, Žiža i Kerstner — koji su također proglašeni Pravednicima među narodima — a o njima u znale i druge obitelji u susjedstvu no nitko ih nije otkrio. Ustaše su jednog dana uhitili i Gizelu, a mnogo godina kasnije saznalo se da je umrla u Auschwitzu.

Dora i Zdravko ostali su sami sa svojim tetkom Ludvom koji se vratio iz Jasenovca u Ludbreg gdje ga je dočekala šokantna činjenica da je njegova voljena supruga u međuvremenu deportirana. Krenuo je za Gizelom i pokušavao je osloboditi na sve moguće načine ali nije uspio. On je

1944. djecu dao pokrstiti misleći da će Dora i Zdravko time biti sigurniji, a nakon oslobođenja kada se nitko od njihovih nije vratio, on ih je i službeno posvojio. No mali Zdravko je uskoro obolio od šarlaha i umro 1946. godine.

Dora je ostala u Ludbregu do 1957. kada je otišla na školovanje u Švicarsku kod obitelji svojeg oca. Na putu je upoznala američkog Židova Daniela Klaymana za kojeg se udala nakon dopisivanja od oko godinu dana, a vratila se i ponovno na židovstvo. Emigrirala je u SAD gdje je predavala engleski kao strani jezik skoro 30 godina. Otkako je otišla u penziju radi dobrovoljno u Muzeju Holokausta u Washingtonu.

Uz Ljudevita Vrančića, Pravednicima među narodima proglašeni su i članovi triju obitelji koji su pomagali da Dora i Zdravko ostanu živi — Marija i Zvonko Kerstner, Miroslava i Antun Žiža i Marija i Ivan Runjak. Njihovi su potomci u svibnju u Ludbregu primili priznanja Pravednika među narodima.

“Pravednici bi trebali biti ne samo ti ljudi, nego cijeli grad. Jer svi su znali tko smo mi, nitko nas nije izdao. Ludbrežani su bili nevjerojatni, mnogo ih je išlo u partizane i to je grad koji bi cijeli trebao dobiti nagradu”, kazala je Theodora Basch Klayman u razgovoru s Natašom Barac, urednicom časopisa Ha-kol, koji je upriličen nakon predaje priznanja.

“Ja sada na sve to često mislim, pogotovo nakon što sam počela volontirati u Muzeju Holokausta u Washingtonu, više sam postala svjesna svega što se događalo jer meni je tada bilo normalno živjeti s mojim stricem”, rekla je. Istaknula je kako često misli i na ljude koje su spasili njima potpuno nepoznate osobe, iz čiste ljudskosti, dobrote, empatije i otvorenog srca.

Pričajući o svojim sjećanjima rekla je da joj je jasno u pamćenju ostao trenutak kada su odvodili njezinu baku i djeda i

DORICA I ZDRAVKO BASCH U LUDBREGU NAKON OSLOBOĐENJA 1945.

druge članove obitelji u logore, iako joj tada nije bilo jasno šta se događa. No sjećala se i lijepih trenutaka igre s bratićima i sestričnima u Ludbregu, jedne Hanuke, kao i svog stričeka Ludve — nevjerojatne osobe koju je Ludbreg obožavao, poštenog, pametnog i duhovitog čovjeka koji je svima bio spreman pomoći.

Nekoliko je riječi bilo posvećeno i njezinoj fascinantnoj ljubavnoj priči, sudbonosnom susretu u vlaku za Švicarsku s njezinim budućim mužem, danas pokojnim Danielom Klaymanom. Ali s ljubavne priče Theodora se ponovno vratila na Ludvu. Bilo joj je teško javiti mu, rekla je, da će se udati i iz Švicarske otići u Ameriku. Ali on se pokazao kao veliki čovjek, nije ju zvao da se vrati u Ludbreg jer će on tamo biti sam. No bilo mu je važno i tražio je od nje da mu obeća da će završiti fakultet. To je na kraju i učinila na što je Ludva bio iznimno ponosan.

MILIVOJ DRETAR

Milivoj Dretar, kako je više puta istaknuto na ceremoniji, najviše je zaslužan što je Ludbreg dobio nove Pravednike među narodima — bez njega, možda se to uopće ne bi ni dogodilo. Taj profesor, koji je diplomirao povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i godinama je zaposlen na Osnovnoj školi “Petar Zrinski” u Jalžabetu, u svojim se istraživanjima intenzivno bavi Židovima u ludbreškom kraju o čemu je napisao i knjigu. Svoje učenike želi naučiti promicanju pozitivnih vrijednosti u društvu, promišljanju o povijesnim događajima i ići znanjem protiv mržnje. Iako profesor Dretar nije bio u mogućnosti doći na svečanost uručivanja priznanja u ŽOZ-u njegovo je ime bilo spomenuo više puta.

Theodora Basch Klayman opisala ga je kao iznimnu osobu koja čini sve kako bi sačuvala sjećanje na židovsku zajednicu Ludbrega i okolice, i kao profesora koji to sjećanje neumorno prenosi novim generacijama. Izraelski veleposlanik Koren zahvalio je profesoru Dretaru rekavši da je njegovo predano istraživanje otkrilo ovu dramatičnu priču koja je na kraju dovela do zasluženog priznanja. Zahvaljujući njemu i dobroj volji Ludbrega, taj će grad dobiti i Park Pravednika među narodima kojih taj grad sada ima trinaest.

OD STOTINU DO DEVET — SINAGOGE U HRVATSKOJ U FILMU MIRE WOLF

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Bilo ih je stotinjak, od onih reprezentativnih po gradovima do onih u kućama po manjim mjestima, a danas ih je u Hrvatskoj samo devet od kojih tek jedna u izvornoj funkciji. Sinagoge, gotovo posve uništene u Holokaustu, ali i kasnije tijekom poslijeratnog doba, jedan su od manje istraženog segmenta hrvatske arhitektonske i umjetničke baštine. Da ne bi ostalo tako, svoj je veliki doprinos dala povjesničarka umjetnosti i redateljica Mira Wolf sa svojim filmom o sinagogama, snimljenim prije 23 godine i prikazanim kao prvi događaj ovogodišnjeg Europskog dana židovske kulture i baštine u ŽOZ-u.

U filmu govore arhitekt Zlatko Karač koji je surađivao i na scenariju filma i povjesničarka umjetnosti Snješka Knežević, znanstvenici koji su dobar dio svojeg rada posvetili upravo židovskoj baštini i sinagogama.

“Židovska građevna baština — sinagoge” kako se naziva film Mire Wolf ostavio je danas u publici gorak okus jednako kao i onda kada je snimljen i prvi puta prikazivan. Prekrasnih sinagoga, od kojih se posebno ističe zagrebačka kao prototip svih onih koje će se graditi na tlu Hrvatske, osmišljena po uzoru na bečku, potom vukovarske, ali i brojnih drugih, više nema. Na njihovim mjestima stoje robne kuće ili stambene zgrade, ili su nakon obnove, često loše, postale mjesta

za kino projekcije, društveni domovi ili glazbene škole.

Rezultat novije povijesti jest saldo koji je danas za Hrvatsku poražavajući. Fizički postoji samo devet sinagoga, od kojih je osam u drugim funkcijama, a jedna od devet je u izvornoj namjeni, mala sinagoga u Rijeci koja služi za ono za što je građena i lijepo je obnovljena. Iz toga proizlazi vrlo jasan zaključak da

je film vizualno uglavnom snimljen na temelju fotografija, razglednica, snimki i skica, kao i snimki mjesta gdje su nekad sinagoga stajale. Ali njih tamo više nema.

“Ovaj nas je film rastužio i rezultat je porazan”, kazala je nakon projekcije Mira Wolf, čiji će film biti važna ostavština za generacije koje dolaze kako u budućnosti takve ljepote ne bi bile zaboravljene.

Gotovo sve sinagoge u Hrvatskoj izgrađene su između 1860. i 1930. godine. Prvotne su bile sinagoge-kuće, u arhitektonskom oblikovanju obične stambene prizemnice. Takve sinagoge-kuće izgrađene su u Vukovaru, Iloku, Bjelovaru i drugim mjestima, a jedina sinagoga-kuća koja još postoji jest daruvarska iz 1860., koja danas služi kao pentakostna crkva. Tip sinagoga-kuća zadržao se veoma dugo i dok je prva podignuta u Vukovaru jedna od posljednjih je izgrađena u Novoj Gradiški 1925., srušena na početku NDH.

Potom se počinju graditi posebne namjenske sinagoge, kakve su ranije razvijene na području Monarhije. Tako je podignuta i zagrebačka sinagoga Franje Kleina, posvećena 1867., realizirana po uzoru na veliku sinagogu u Beču. O zagrebačkoj sinagogi, o njezinom stilu gradnje i organizaciji unutarnjeg sinagogalnog prostora, u filmu govori Snješka Knežević. Prikazane su i snimke i fotografije postupnog rušenja, nevjerojatnog barbarstva i kulturocida 1941. – 1942., gdje je uništavanje “alme mater” hrvatskih sinagoga, kako ju je nazvao Karač, postao i simbol Holokausta u Hrvatskoj.

Iako se u film željelo smjestiti svih 100 sinagoga, naravno da je u 30 minuta to bilo nemoguće. No film se dotakao i sinagoga u Virovitici, Karlovcu, Koprivnici, Sisku, Križevcima, Orahovici, Varaždinu, Đakovu, Požegi, Našicama, Osijeku, Slavonskom Brodu, Bjelovaru, Kutini i naravno one u Vukovaru.

Veliki vukovarski templ, kupolna sinagoga kakve su u Hrvatskoj izgrađene samo tri, svojom markantnom i egzotičnom siluetom odredio je glavne gradske panorame, smještena visoko iznad Dunava na glavnom gradskom brijegu. Vukovarska sinagoga devastirana je 1941., a Savez jevrejskih općina iz Beograda ju je 1958. prodao u građevinski materijal i dao bezrazložno srušiti, ističe se u filmu.

Kao kuriozitet nakon filma spomenuta je još jedna kupolna sinagoga, ona u Vinkovcima, koju je morao srušiti upravo onaj tko ju je i gradio. Vinkovačka sinagoga podignuta je prema nacrtima arhitekta Frana Funtaka koji je kao visoko pozicionirana vojna osoba endehazije u Vukovaru dobio zadatak i da sinagogu srušiti sa zemljom.

Sinagoge su bile građevine koje su promijenile vedute hrvatskih gradova jer gotovo da nema na prijelazu stoljeća niti jednog u kojem na najljepšim razglednicama ne vidite sinagogu. “Sinagogalna arhitektura je izrazito slikovita, jako posebna, s neviđenim oblicima i detaljima koji su se u sredinama gdje su izgrađene izdvajala unikatnom pojavnošću”, kazao je Karač.

Istraživanje povijesti i arhitektonskih osobitosti ove skupine građevina zadatak je od osobite znanstvene vrijednosti, pri tome i od važnosti za afirmaciju multikulturalnih i multikonfesionalnih tema vezanih za hrvatske prostore, ističu povjesničari umjetnosti i arhitekti. “Tema je važna utoliko što je židovska zajednica u Hrvatskoj od srednjeg vijeka naovamo izuzetno prisutna i u svim sredinama u

kojima je artikulirala svoje zajedništvo postizala je enormne uspjehe. Od malih sela po Slavoniji, Srijemu i Podravini, do gradova Osijeka, Zagreba, Varaždina, ta zajednica dala im je identitet koji nama i danas služi na ponos”, rekao je povjesničar umjetnosti Zvonko Maković koji je bio gost na prikazivanju filma u ŽOZ-u.

Maković je istaknuo da je Snješka Knežević, koja nažalost tu večer nije mogla biti prisutna u ŽOZ-u, “najzaslužnija od naše struke i općenito kulturne javnosti što se tema sinagoga i uopće židovska kultura apostrofira, o njoj govori i o njoj polemizira.” Izdvojio je i godinu 2000. i izložbu u Muzeju za umjetnost i obrt “Historicizam u Hrvatskoj” gdje je započeo niz dragocjenih inicijativa koje su se u sljedećih 20-tak godina razvijale — jedna od njih bila je arhitektura sinagoga koju je obradio Zlatko Karač. “On je počeo raditi na nečemu čega zapravo nema. Rekonstruirao je ono što je ostalo sačuvano samo u memoriji”, ističe Maković.

Zlatko Karač objavio je 2020. knjigu “Studije o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj” koja je rezultat autorova sustavnog istraživanja i predstavljanja sinagoga u Hrvatskoj započetog još 2000. u sklopu izložbe u MUO-u. “Meni je to jedna od životnih tema. S to sam temom započeo slučajno, a onda je ona postala moj životni projekt, što u žanru znanstvenog, što popularizacijskog, jer je trebalo zainteresirati kulturnu javnost i javnost moje struke koja nije o tome puno znala”, rekao je Karač.

Europski dan židovske kulture i baštine je manifestacija koja već godinama pokušava građanima Zagreba približiti i predstaviti ono što su nam Židovi ostavili u nasljeđe. Već nekoliko godina zaredom predstavljanje kulture i baštine ne odvija se u jednom danu nego kroz više događanja. Ovogodišnja manifestacija nastavit će se tijekom rujna i listopada, o čemu ćemo pisati u sljedećem broju Ha-kola.

KONFERENCIJA MEĐUNARODNOG SAVJETA ŽIDOVSKIH ŽENA (ICJW) — BRATISLAVA, SVIBANJ 2024. GODINE

PIŠE: BRANKA CIMERMANOVIĆ

U svibnju 2024. predstavljala sam Uniju židovskih žena Hrvatske na regionalnoj konferenciji ICJW-a (International Council of Jewish Women) u Bratislavi. Konferenciju je organizirala europska sekcija, a na njoj su sudjelovale predstavnice ženskih sekcija iz cijeloga svijeta, od Norveške do Novog Zelanda. ICJW je međunarodna nevladina organizacija koja sudjeluje u radu Opće skupštine UN-a, Europskom vijeću, UNICEF-u, UNESCO-u i drugim organizacijama, a podružnice ima u 36 zemalja.

Razumljivo je da je glavna tema svih razgovora bila izraelska tragedija 7. listopada 2023. koja je promijenila naše živote i potaknula nas da se još čvršće ujedinito u podršci Izraelu, a još više da osvijestimo posljedice koje su ti događaji donijeli dijaspori. Porast antisemitizma očit je širom svijeta, izrazito npr. u Francuskoj i Kanadi. Neke vlade ulažu ozbiljne napore da spriječe antisemitske prosvjede, dok negdje drugdje otvoreno podržavaju islamsku propagandu.

GROBLJE CHATAM SOFER

Brojna predavanja, panel diskusije i neformalni razgovori pokazali su da, unatoč zabrinjavajućoj situaciji, postoje brojne aktivnosti u filijalama ICJW-a. Židovske

teme predmet su edukativnih, humanitarnih, političkih pa i aktivističkih projekata. Svi su svjesni da najviše treba raditi na edukaciji i tako jednom u budućnosti

stvoriti svijet s više razumijevanja i tolerancije.

Slovačka, zemlja domaćin konferencije, može biti dobar primjer njegovanja svoje bogate židovske tradicije. Iako su se tijekom povijesti i rušila i gradila židovska obilježja, danas u Bratislavi postoji odjel židovske kulture u nacionalnom muzeju Slovačke, dva židovska muzeja, ukupno osam muzeja nacionalnih manjina. Slovačka je židovskim organizacijama platila ratnu odštetu koja je iskorištena za socijalne potrebe, djelomično je vratila nekretnine privatnim osobama te dala posebnu odštetu preživjelim Holokausta i njihovim potomcima. Treba spomenuti i službenu ispriku slovačkog premijera židovskim građanima te službeno utvrđivanje činjenica o stradanju. Jedinствена atrakcija Bratislave je spomen područje oko stoljećima starog ortodoksnog groblja, restaurirano 2000. godine, uključujući i grob rabija Chatama Sofera. Moji sugovornici su se nemalo iznenadili kad sam ispričala kako se rastače židovsko groblje na Mirogoju.

Sve ovo spominjem zato što organizacije poput ICJW aktivno sudjeluju i utječu na programe i odluke na svim razinama društva.

Vrijedi spomenuti i zanimljiv projekt za sjećanje na stradale u Auschwitzu, gdje na lice mjesta dolaze ljudi svih životnih dobi i cijele obitelji te šest dana hodaju trasom bijega dvojice logoraša. Projekt provodi jedna kršćanska organizacija iz Jeruzalema pod motom 'Spomenik sači-

ORGANIZACIJSKI KOLEGIJ NA TELEKONFERENCIJI

njen od ljudi, a ne od kamena', u spomen na Rudolfa Vrbu i Alfreda Wetzlera, slovačke Židove koji su u travnju 1944. pobjegli iz Auschwitza i nakon dvadesetak dana došli do 120 kilometara udaljenog mjesta u Slovačkoj i tamo napisali 33 stranice teksta opisa logora. To je prvi iskaz očevidaca i od tamo je otišao u svijet pod nazivom Protokol Auschwitza.

Prikazano je još desetak projekata i inicijativa u borbi protiv rasizma, antisemitizma i svih oblika diskriminacije, posebno borbe za prava žena. Ohrabrujuće

je koliko predano žene iz ICJW-a planiraju i provode cijeli niz aktivnosti, pronalaze sponzore, surađuju s političkim organizacijama, organiziraju konferencije s velikim brojem sudionika, uglavnom, to je veliki i ozbiljan posao u kojem naša Unija židovskih žena Hrvatske aktivno sudjeluje zahvaljujući dugogodišnjem radu i trudu gospođe Melite Švob. Korištenjem novih tehnologija sada se dogovori Organizacijskog kolegija mogu održavati i online, no svakako su vrijedni i susreti, razgovori i druženja 'uživo'.

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

1. OBITELJ SINGER — 50,00 EURA

IZLOŽBA “IZBLIJEDJELA POVIJEST — TVORNICA KOVČEGA I KOŽNE GALANTERIJE SLJEME” U MUZEJU GRADA ZAGREBA

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Izložba “Izbljedjela povijest — tvornica kovčega i kožne galanterije Sljeme” posvećena životnom i profesionalnom putu Samuela Gatija otvorena je početkom rujna u Muzeju grada Zagreba.

Kovčezar Samuel Gati je utemeljio je 1921. godine u Zagrebu obrtničku radionicu Sljeme — tvornicu kovčega i kožne galanterije. Gatijeva znanja te vještine zaposlenika — kvalificiranih kovčezarskih, torbarskih i remenarskih radnika — izdvojili su Sljeme kao jednu od prvih tvrtki u Zagrebu koja je izrađivala kovčege, torbice i kožnu galanteriju vrhunske kvalitete.

U Gatijevoj tvornici radili su majstori koji su proizvodili kožne, drvene, lakirane i platnene kovčege te svu torbarsku, galanterijsku i sportsku kožnu robu. Zahvaljujući Gatijevu znanju i ambicijama, tvrtka je brzo napredovala a uz obrtničku radionicu u Medulićevoj ulici 12 i trgovinu u Ilici 26 te trgovinu otvorenu uoči Drugog svjetskog rata na glavnom gradskom trgu, tvrtka Sljeme sredinom 1930-ih imala je poslovnice i na Zrinjercu 16 te u Beogradu na adresi Poenkareova 2.

Tvornica je svoje proizvode izlagala i na svjetskim izložbama (Pariz 1925. i 1937. godine, Barcelona 1929.), a početkom 1930-ih stječe simboličku titulu “kraljevskog dvorskog dobavljača” koju ističe na svojim proizvodima.

Gatijevo ime malo je poznato stručnoj, a potpuno nepoznato široj javnosti. Životni put Židova rođenog 1887. u mađarskom Sigetu, bio je intrigantan i tegoban te je poput mnogih europskih Židova 20. stoljeća bio obilježen selidbama i potragama

za boljim životom. Gati se školovao i učio zanat u tvornici kovčega i torbica u Peču, gdje je napredovao od pomoćnika do poslovođe. Godine 1914. oženio se s Elizabetom Fried-Szecszen, kćerkom vlasnika tvornice u kojoj je radio. Tri godine kasnije dobili su kćerku Magdalenu. Nakon potpisivanja Trianonskog mirovnog sporazuma 1920. cijela se obitelj seli u Zagreb. Obitelj Gati je 1941. pokušala pobjeći iz tadašnje NDH, ali bezuspješno. Nakon logora u Kraljevicu te Kampora

na Rabu, uhićeni su 22. ožujka 1944. te zatim deportirani u koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau, gdje su stigli 4. travnja 1944. godine te su prema dostupnim podacima istoga dana i ubijeni. Od obitelji Gati, Holokaust je preživjela samo Magdalena.

Nakon Drugog svjetskog rata Gatijeva je obrtnička radionica nacionalizirana te je krajem 1960-ih sjedinjena s kožarskim poduzećem Almeria.

Autorica izložbe Maja Arčabić i djelatnici Muzeja grada Zagreba za potrebe ove izložbe istražili su dostupno arhivsko gra-

divo u Hrvatskoj i inozemstvu o povijesti tvrtke Sljeme, te nastojali rekonstruirati i detalje iz života njezina osnivača. Na izložbi je predstavljeno dvadesetak kovčega i torbica a uz svaki predmet istaknuti su imena i kratke biografije vlasnika. Za neke predmete, nabavljene na Hreljiću, nema podataka o vlasništvu. Ali kupci Gatijevih torbica i kovčega zasigurno su bile gospođe iz bogatih zagrebačkih građanskih obitelji, znanstvenici, svećenici i obrtnici. Samuel Gati radio je i za kraljevske obitelji, između ostaloga i za jugoslavensku kraljevsku obitelj.

Unatoč uložnim naporima nisu uspjeli nabaviti fotografiju Samuela Gatija te su ta činjenica, kao i saznanje da u Zagrebu ne žive Gatijevi izravni potomci, bili nadahnuće za naslov izložbe.

Jedini trag djelovanja obrtničke radionice Sljeme, utemeljene prije više od stoljeća, kovčezi su i torbe baštinskih obilježja koji se čuvaju u muzejskim institucijama te privatnim kolekcijama i ostavštinama.

Izložba je otvorena u Muzeju grada Zagreba do 3. studenoga 2024. godine.

SARA LUSTIG VRŠITELJICA DUŽNOSTI RAVNATELJICE JAVNE USTANOVE SPOMEN- PODRUČJA JASENOVAC

PIŠE: J. C.

Ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek imenovala je u rujnu 2024. vršiteljicom dužnosti ravnateljice Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac Saru Lustig.

Bivši ravnatelj Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac Ivo Pejaković podnio je ostavku na tu dužnost u svibnju a kao razlog tome naveo je članak u jednom mediju, ali i političku atmosferu u Hrvatskoj.

Sara Lustig voditeljica je hrvatskoga izaslanstva pri Međunarodnom savezu

za sjećanje na Holokaust (IHRA) i posebna savjetnica predsjednika Vlade Republike Hrvatske za pitanja Holokausta i suzbijanje antisemitizma.

Sara Lustig završila je studij engleskog jezika i psihologije, studij izdavaštva i intelektualnog vlasništva kao i studij ustavnog i međunarodnog humanitarnog prava te stekla praktično procesno iskustvo kao članica tima za obranu pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u Den Haagu. Rad u državnoj službi i diplomaciji Republike Hrvatske započela je u Ministarstvu vanjskih i europskih poslova, potom u Uredu predsjednice Kolinde

Grabar-Kitarović, a nakon rada u Uredu Vijeća nacionalne sigurnosti, imenovana je i posebnom savjetnicom predsjednika Vlade Andreja Plenkovića.

Nakon što je dosadašnji ravnatelj JUSP Jasenovac zatražio razrješenje, ministrica Obuljen Koržinek je s datumom stupanja na dužnost 9. rujna imenovala vršiteljicom dužnosti ravnatelja Saru Lustig. Njezine temeljne zadaće u idućem razdoblju bit će analizirati i unaprijediti rad Ustanove, nastaviti povećavati broj posjetitelja, osobito mladih, implementirati suvremene komemorativne prakse te jačati suradnju sa sličnim memorijalnim centrima i muzejima diljem svijeta.

FLORIAN ILLIES: “LJUBAV U DOBA MRŽNJE — UMJETNOST I STRAST U PREDVEČERJE RATA 1929. – 1939.”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Florian Illies, “veliki pripovjedač”, kako ga naziva *Süddeutsche Zeitung*, uspio je napraviti nešto što se na prvi pogled čini nemogućim. U svojem — po mojoj skromnoj ocjeni — remek-djelu “Ljubav u doba mržnje — umjetnost i strast u predvečerje rata 1929. – 1939.” (Izdavač Fraktura, prijevod s njemačkog jezika Goran Schmidt) čitateljima donosi uvid u živote, razmišljanja, dvojbe i probleme nekih od najvećih, najznačajnijih ličnosti burnog 20. stoljeća.

A koga tu sve nema: od Marlene Dietrich do Simone de Beauvoir i Jean-Paul Sartrea, od Ericha Marie Remarquea pa do Ericha Kästnera, od Hitlera, Goebbelsa i Staljina i do čitave proširene obitelji Mann te još desetine intelektualaca, glumaca, pisaca, filozofa, političara... U obliku kratkih minijatura ili vinjeta Florian Illies predstavlja nekih od najpoznatijih osoba 20. stoljeća te daje svojim čitateljima pregled velike povijesne panorame. Illies donosi anegdote o povijesnim ličnostima, ponekad i sam ironično komentira njihove životne okolnosti, a posebno se fokusira na njihove intimne i emotivne odnose, koji su dvadesetih godina 20.

stoljeća, razdobljem s kojim započinje svoju knjigu, bile i više nego burne. Iz današnje perspektive, život tadašnjeg Berlina, ali i drugih europskih gradova, bio je slobodan, životopisan i buran, a žene i muškarci vrlo su slobodno iskazivali svoju seksualnost, mijenjali partnere, imali izvanbračne i bračne veze u svim mogućim kombinacijama. Seks, droga i rock'n'roll očito nisu izmišljotina novog vremena, kao što nam se to ponekad čini. Ali cijelo vrijeme u zraku i atmosferi ove knjige prisutna je prijetnja vremena koje neupitno dolazi, a samo u jednom desetljeću sve će se promijeniti i ljudska sloboda i slobodna ljubav pretvorit će se u strah i očaj a umjetnici i intelektualci bježat će iz Europe pred nacizmom, spašavajući svoje živote.

Nevjerojatno zabavna i istovremeno ozbiljna knjiga čitatelje vodi kroz desetke paralelnih priča koje autor uspijeva spojiti u nešto što bismo mogli nazvati emocionalnom i emotivnom poviješću generacija početka burnog 20. stoljeća. Čitajući ovu knjigu čitatelju se može čak učiniti da se radi o svojevršnom “žutom tisku” početka prošlog stoljeća a autor s čitateljima dijeli tračeve o važnim i utjecajnim ljudima raznih područja pa tako pomalo ironično piše da su “Vera i Vladimir Nabokov vrlo neobičan par

jer su sretni zajedno, a tako će i ostati”.. A možda je ova knjiga ustvari i prikaz ljubavi koja dolazi u ranim oblicima. “Ljubav je čovjekov pokušaj da prevlada svoju nepremostivu usamljenost”, napisao je Klaus Mann koji nije došao na vjenčanje svoje bivše zaručnice Pamele Wedekind već je umjesto svog dolaska napisao i poslao “Govor koji nije održan na svadbenoj večeri prijateljice”. A Albert Einstein znao je da “vrijeme i prostor

igraju važnu ulogu u ljubavi i da se ne mogu jednostavno prevladati”.

Kako je Florian Illies uopće uspio sakupiti sve te nevjerojatne podatke o praktičkim svim važnim ličnostima Europe, a i šire, prve polovice 20. stoljeća? Jer obim podataka o tolikim ljudima jednostavno je nezamisliv ali autor tvrdi da ništa nije izmišljeno. Čitatelj će tako, na primjer, saznati i podatak da je njemački pisac Erich Käster svoje prljavo rublje slao svojoj majci u Dresden a ona bi ga prala i zatim vratila svom voljenom sinu.

Možda je najbolji opis ove knjige napisan na njezinim koricama Frakturinog izdanja: “*Ljubav u doba mržnje* priča je o ljudima čiji su stvaralački porivi, a stvaralaštvo je tek emanacija seksualnosti, uspijevali svladati vlastite slabosti, alkohol, drogu, seksualni očaj i, usprkos zastrašujućim okolnostima, ostavili djela bez kojih su nezamislive naša kultura i civilizacija. Pristom su bili i zaljubljeni, ponekad čak i sretno”.

Kako ističu kritičari, Illies je već svojom svjetskom uspješnicom “1913. Ljeto

stoljeća” utemeljio novi žanr u književnosti i publicistici, koji je stvarno jedinstven i poseban.

Florian Illies rođen je 1971. godine i studirao je povijest umjetnosti u Bonnu i Oxfordu. Bio je urednik kulturnog odjeljka novina “Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung”, vodio je aukcijsku kuću Grisebach, a trenučano je član uredničkog odbora tjednika “Zeit”. Njegova knjiga “Ljubav u doba mržnje” do sada je prevedena na 18 jezika.

SNJEŽANA BANOVIĆ: “VILA LUTAKA”

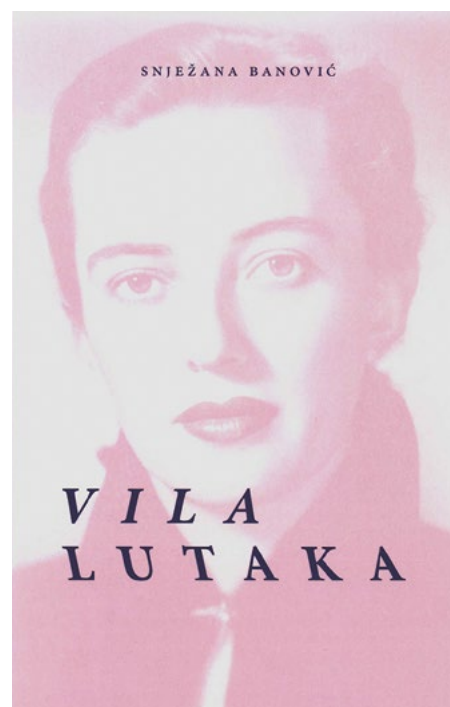
PIŠE: NATAŠA BARAC

Židovi su oduvijek voljeli umjetnost i kulturu i aktivno su sudjelovali u kulturnom životu tadašnje Hrvatske. Današnje generacije od svih nekadašnjih židovskih umjetnica koje su djelovale u Hrvatskoj, posebno onih na kazališnim daskama, vjerojatno su jedino čule za Leu Deutsch i njezinu tužnu sudbinu. Snježana Banović odlučila je iz zaborava otrgnuti imena trinaest manje ili više zaboravljenih heroina kazališne i filmske scene, rođenih u 19. i početkom 20. stoljeća u svojoj novoj knjizi o kazališnoj povijesti ovih prostora prelijepog naslova “Vila lutka” (Izdavač Hrvatski ITI centar). Ove zaboravljene heroine (po kojima se, kako piše Snježana Banović, danas ne zove ni jedna ulica) vrhunce svojih karijera doživjele su u Austro-Ugarskoj Monarhiji, Državi SHS, Kraljevini Jugoslaviji, NDH te neke

i u prvim desetljećima SFRJ. Među njima bilo je i puno Židovki, čija imena nažalost nisu dovoljno poznata.

Jeste li ikada čuli za Faniku Haiman (1871. – 1930.), koja je bila omiljena komičarka i pjevačica tadašnjeg Zagreba? Fanika Haiman bila je, uz svoju umjetničku karijeru, i cionistkinja te članica mnogih židovskih društava, dobrotvorka i inicijatorica više humanitarnih akcija. Njezina uspješna karijera tragično je prekinuta a na posljednjem ispraćaju na židovskom groblju na Mirogoju ispratila su je tisuće obožavatelja i tužna židovska zajednica.

Autorica podsjeća i na Gretu Kraus-Aranicki (1897. – 1956.), “iznimnu glumicu i pjevačicu, redateljicu u zagrebačkom kazalištu”. Operetna subreta i dramska glumica Mila Popović-Mosinger (1894. – 1982.) nije bila židovskog porijekla ali se

udala za Židova Franju Mosingera, koji je od svog oca Rudolfa preuzeo poznati fotografski atelijer “Mosinger”.

Popularna subreta, pjevačica i glumica Margita Dubajić (1903.–1986.) “isticala se prelijepom pojavom, neodoljivim scenskim šarmom i izrazitim darom za maštovito oblikovanje brojnih, osobito operetnih uloga”. Zbog toga što je bila Židova otpuštena je iz zagrebačkog HNK 30. svibnja 1941. godine, formalno zbog bolesti, “pri čemu je intendant, osoba od najvećeg povjerenja resornog ministra Mile Budaka, Dušan Žanko izjavio da kazališna uprava iskreno žali nesretan slučaj”.

Život Paule Herzberger (1906.–1950.), rasne komičarke, i do danas je, kako piše Snježana Banović, obavijen velom taj-

ni ali sigurno je da je njezino židovstvo utjecalo na njezinu karijeru. Njezinu molbu da bude oslobođena od nošenja židovskog znaka ustaške su vlasti odbile. Otac Izidor ubijen je na samom početku uspostave NDH, a čini se da je ostatak obitelj uspio preživjeti zahvaljujući pomoći supruga Pauline sestre Helene Franje Ivaničeka, koji je bio ustaški poručnik

Doprinos Židova svim sferama nekadašnjeg života Hrvatske stvarno se ne može lako izmjeriti ili opisati. Često pišemo o tome ali sigurno nikada dovoljno te je više nego važno da iz ladica zaborava izvadimo sva ona imena osoba kojih se danas rijetko tko sjeti. Zbog toga je ova knjiga Snježane Banović i više nego vrijedna i nadamo se da će njezin povije-

sno-istraživački rad nastaviti.

Snježana Banović je redateljica, spisateljica i redovita profesorica na Odsjeku Produkcije Akademije dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. Rođena je u Zagrebu 1963. godine. Studirala je francuski i španjolski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, diplomirala kazališnu režiju na Akademiji dramske umjetnosti i doktorirala teatrologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Redovito objavljuje kolumne i blogove o kazalištu, kulturi i politici u tiskanim i online izdanjima. Glavno su područje njezina rada i istraživanja povijesni i kulturno-politički razvoj nacionalnih kazališta i festivala u Hrvatskoj, a ponajviše utjecaj politike na kulturu.

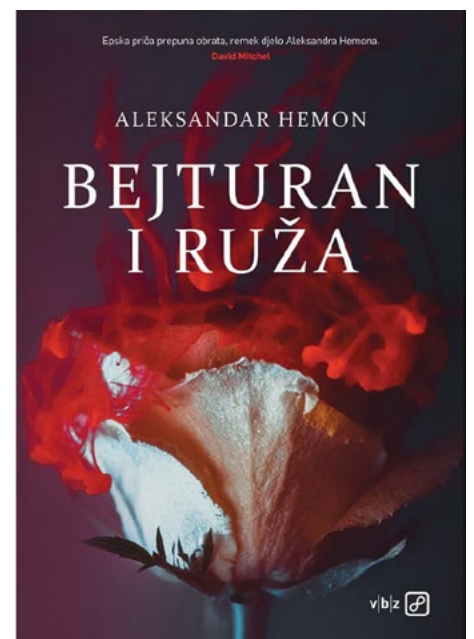
ALEKSANDAR HEMON: “BEJTURAN I RUŽA”

PIŠE: NATAŠA BARAC

“Bejturan se uz ružu savija, Vilu ljubi Đerzelez Alija, Vilu ljubi svu noć na konaku po mjesecu i mutnu oblaku”, bosanski su stihovi koji se uvijek iznova vraćaju kao pomoć u najtežim trenucima koje prolaze glavni junaci najnovijeg romana židovsko-bosansko-američkog autora Aleksandra Hemona “Bejturan i ruža” (izdavač v. B. Z., prijevod s engleskog jezika Irena Žlof). Bejturan se često naziva i mirisni pelin i smatra se simbolom vjernosti i postojanosti u ljubavi. Stolje-

ćima se koristio i kao lijek i začim, ali je vremenom bio zaboravljen i nepoznat mnogim travarima.

Ne znam kako se dogodilo da je ovo tek prvi roman Hemonova opusa koji mi je došao u ruke, ali sigurna sam da neće biti posljednji jer melankolični, osebujan i pametan Hemonov stil u meni je izazvao prizvuk židovskog Sarajeva iako ga ustvari nikada nisam imala prilike upoznati. U ovom velikom povijesno-ljubavnom romanu razni čitatelji pronaći će potpuno različite dijelove, priče i slojeve koji će ih zaokupiti. Za neke će to biti zabranjena ljubav Pinte i Osmana, za druge bezgranična ljubav oca i djeteta, za neke treće povijesni tijekovi burnog 20. stoljeća. Ono što sam ja osjetila bio je stalno prisutan duhovni

židovski svijet s predivnim rečenicima i mislima Aleksandra Hemona. A to je nešto čemu nije lako odoliti.

Radnja ovog romana počinje u Sarajevu 1914. na dan ubojstva nadvojvoda Franza Ferdinanda i početka velikog svjetskog rata koji će glavnog junaka Rafaela Pintu odvesti do krajeva, predjela i naroda za koje vjerojatno nije ni znao da postoje. U vrtlogu burnih povijesnih desetljeća, dok se čitav do tada poznati svijet mijenja, dok padaju velika carstva i bijesne strašni ratovi s užasnim posljedicama i velikim ljudskim žrtvama, Rafael Pinto, školovani sefardski Židov iz Sarajeva, zaljubit će se u Osmana Karišika, neškolovanog muslimana iz njegovog rodnog grada. Ljubav prema Osmanu pratit će ga kroz sve nedaće, a njih će dvojica sanjajući o povratku u Sarajevo (jer kako kaže Pinto “to je bilo jedino mjesto gdje je netko primijetio da ga nema”) prolaziti Europu i Aziju, biti svjedoci užasnih patnji i zločina. Pinto će preuzeti brigu i oko malene Rahele koja postaje njegova kćerka a on njezin “padri” i oni će na jeziku poznatom samo njima pokušati preživjeti u više nego surovj stvarnosti, onome što Pinto uvijek iznova naziva “la grand eskuridad”. Budućim čitateljima ne želim otkriti previše... neka svaka stranica romana bude za njih novo otkriće. Pisanje ovakvog romana nije jednostavno, pa ga je Aleksandar Hemon punih dvanaest godina pisao iscrpno istražujući povijest, kao i geopolitičke i socijalne prilike sredine 20. stoljeća.

Aleksandar Hemon rođen je u Sarajevu 1964. godine a već godinama živi u SAD-u gdje predaje na sveučilištu Princeton. Sve svoje knjige piše na engleskom jeziku, pa tako “Bejturan i ruža” u originalu nosi naslov “The World and All That it Holds”. U jednom intervjuu autor je otkrio da mu je najdraži naslov upravo na bošnjačkom jeziku, jer riječ “peġin” na engleskom nije mogla izraziti ono što je želio.

U osvrtima na knjige vrlo se rijetko bavim/o prevođenjem ali u ovom slučaju (i u romanu u kojem jezik odnosno jezici igraju važnu ulogu) treba ipak reći nekoliko riječi i o prijevodu. Na koricama knjige piše da je prevoditeljica knjigu prevela na hrvatski jezik, meni se čini da bi bilo bolje reći da je knjiga prevedena na bosanski. Čitatelj će zbog specifičnog izražaja pisca i prijevoda prevoditeljice imati osjećaj da knjigu čita na originalu jer se kroz stranice provlači nama dobro poznati bosanski ili sarajevski izričaj. Stoga ne mogu zamisliti kako neke od tih stranica izgledaju na engleskom jeziku (gubi li se nešto od tog sarajevskog šarma?) ali sigurna sam da je sam autor zahvaljujući svom spisateljskom talentu ali i materijem jeziku itekako vodio računa o tome. Jezici predstavljaju posebnu temu ovog romana. Hemon, pretpostavljam kao i svi autori koji pišu izvan svojih domovina, posebnu pažnju posvećuje jezicima. U “Bejturanu i ruži” pojavljuju se razni jezici, riječi na jezicima koje ne razumijemo, riječi koje i ne trebaju prijevod (jer možda i ne treba sve razumijeti) i čije nerazumijevanje čitateljima na dobar

način prikazuje kako su se osjećali glavni likovi u zemljama čije jezike (a ni običaje) nisu razumjeli. Divan je i poseban specifičan jezik padrija Pinte i njegove Rahele, kombinacija ladina (“španjola”), njemačkog, bošnjačkog, engleskog uz dodatke pojedinih riječi jezika zemalja kroz koje su prolazili.

I za kraj malo Aleksandra Hemon: “Kažu da kad je Svevišnji ukorio mjesec zbog njegove sujete, mjesec je pao i od njega su u nebo poletjele iskre — to su zvijezde. Sad zvijezde spavaju na jastuku od oblaka, a mi smo pod njima. Dok mi odozdo vidimo samo tamu, s druge strane oblaka postoje čitavi raskošni svjetovi. I jednog će dana svi oni nestati, a blistave zvijezde će se ukazati u svim mogućim oblicima, svaka će biti drugi svijet, i zaslijepit će nas svojom ljepotom. Zašto se zvijezde sad ne mogu probiti kroz oblake? Rahele će upitati. Zašto moramo čekati? Zato što su sada upravo tamo gdje trebaju biti, reći će Pinto. Dobro im je tu gdje su, i ni ne znaju da smo mi ovdje ispod oblaka.”

MAX MILLER: “OKUSI POVIJESTI”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Max Miller prava je zvijezda YouTubea a njegove video-snimke “Tasting History with Max Miller” gledatelje vode tisućama godina u prošlost gdje zajedno istražuju zaboravljena jela i recepte. Max Miller zna da je hrana nešto što nas sve povezuje, okusi nas vraćaju u prošlost, a osim obiteljskih recepata koji se prenose s generacije na generaciju, ljudi danas sve više vole isprobavati i nove okuse i isprobavati granice kulinarstva u restoranima ali i u svojim domovima. Video-snimke koje objavljuje na YouTubeu dosežu i do pet milijuna pregleda pa je tako Max Miller shvatio da je vrijeme da se obrati i onima koji više vole čitati recepte. Tako je nastala knjiga “Okusi povijesti” (izdavač Ljevak, prevoditeljica Marijana Mikašinović Jambrović).

Millerova kuharica je u isto vrijeme i razigrana i poučna te vrlo dobro pokazuje kako o povijesti ne moramo učiti samo iz povijesnih knjiga. Povijesni recepti mogu biti pravi izvor podataka o tome što se u određenom povijesnom trenutku događalo u nekom dijelu svijeta. Čitatelji će u “Okusima povijesti” otkriti ljekovite napitke iz antičke Grčke, recept za vjerojatno prve lasanje iz 14. stoljeća a možda će poželjeti napraviti sladoled od parmezana po engleskom receptu iz 18. stoljeća. Tu je i recept za danas omiljeni bliskoistočni humus koji ovoga puta potječe iz 14. stoljeća

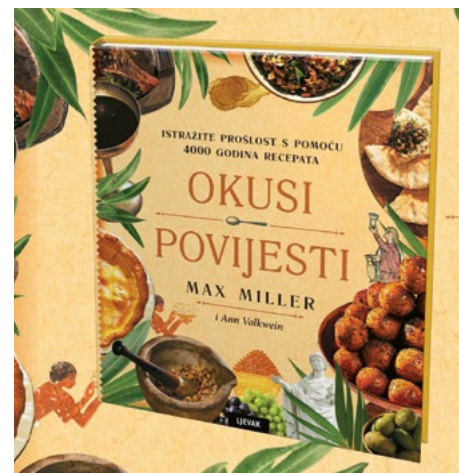
iz Egipta. Ovaj drevni recept puno je kompliciraniji od današnjih, ima puno više sastojaka (uključujući i npr. orahe, bademe, pistacije i lješnjake) a “dobro će ispasti, ako Bog da”, prema tadašnjim uputama. Recept za humus potiče iz “Riznice dobrobiti i raznolikosti za stolom” a počinje uputama o tome kako kuhinju treba održavati čistom i kako kuhar “treba biti ugodna osoba”.

Posebno je zanimljivo i korisno to što je autor povijesne recepte prilagodio suvremenima s točnim vremenima kuhanja i uputama. A ta prilagodba recepata nije bila laka jer stare recepte su pisali kuhari za druge kuhare pa su se upute često svodile na korištenje “dobrih namirnica” i “dovoljno kuhanja”.

Zanimljivo je da se Max Miller tek relativno nedavno posvetio kuhinji i istraživanju svijeta kulinarstva. Kako je sam napisao u predgovoru ove knjige, do 2015. godine nije imao nikakvih iskustva u kuhinji pa nije čak znao ni zakuhati vodu za tjesteninu. Prije nego što je postao YouTube zvijezda radio je u marketingu i filmskoj distribuciji studija Walt Disney. Kada je tijekom epidemije koronavirusa dobio otkaz počeo je snimati video seriju prikazujući svoju strast prema povijesnim jelima. U svega nekoliko tjedana njegove snimke imale su nekoliko stotina tisuća pregleda i tako je počela njegova nova karijera.

“Okusi povijesti” predstavljaju bogato istraživanje o tome kako su se okusi razvijali kroz uspone i padove carstava a svaki prikaz svjedoči Millerovu čvrstom uvjerenju da hrana posjeduje moć zbližiti čovječanstvo, jer Miller vjeruje da najbolji način da iskusimo povijest nije šetnja po muzejima ili listanje udžbenika već priprema drevnih jela koje danas možda i ne bismo mogli naručiti u restoranu. Max Miller nije zanemario ni židovske recepte. U jednoj od epizoda svog serijala “Tasting History with Max Miller”, autor se bavi i židovskim “palačinkama” latkesima dok se u drugoj epizodi bavi “tajnim receptima španjolske inkvizicije” (i tako se lijepo uklopio i u temu ovog Ha-Kola).

Max Miller trenutno živi u Los Angelesu, u Kaliforniji, sa svojim suprugom Joséom i njihove dvije mačke.

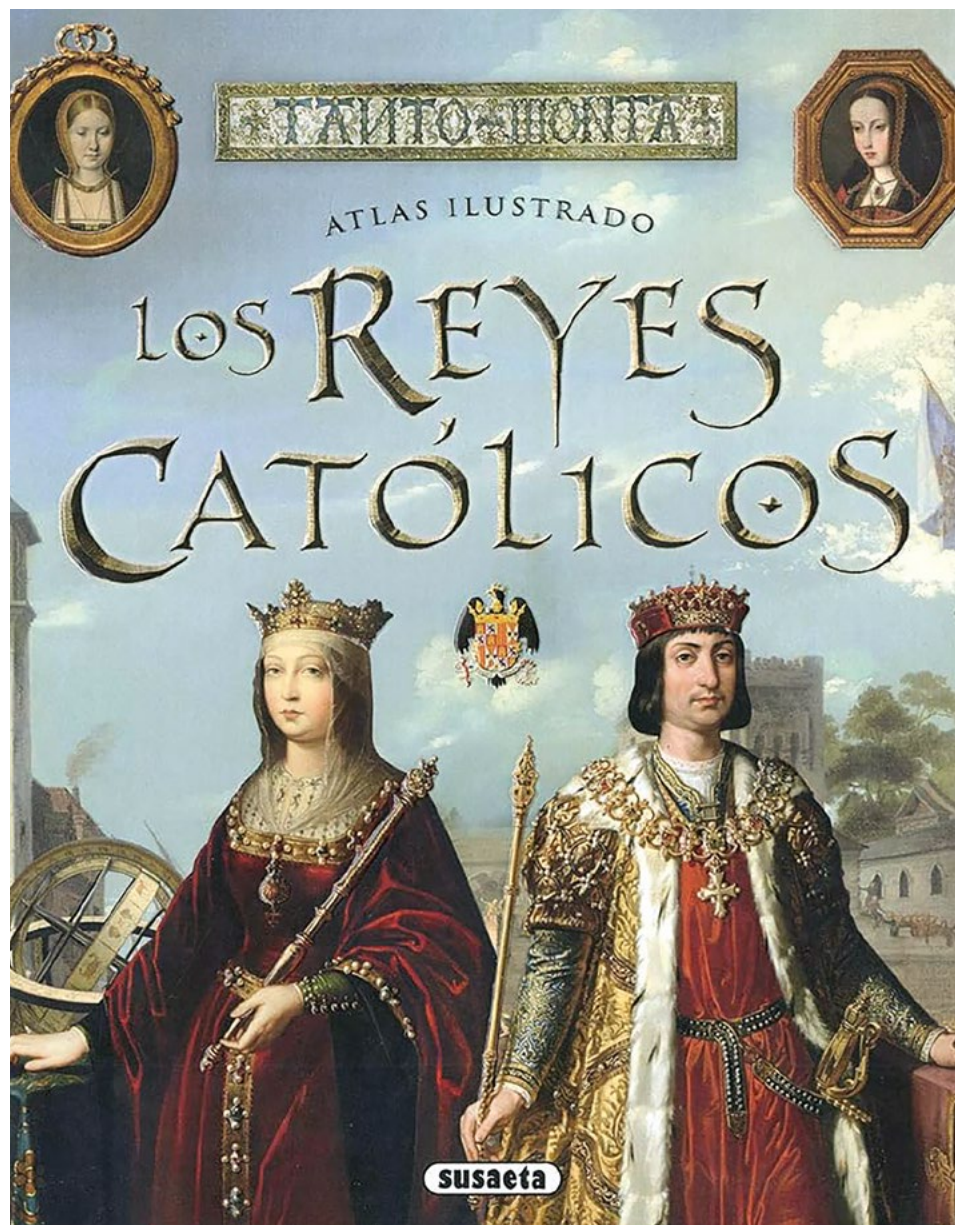
ŠTO JE UZROKOVAO GRANADSKI UKAZ

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Dugačko 15. stoljeće obilježilo je ljudsku povijest — prijelazno stoljeće iz zamornog srednjeg vijeka u novi, u doba puno otkrića, napretka, novih zamisli i ideja. To je stoljeće u kojem nije nedostajalo sukoba i ratova. I dok u našem Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu traju prijestolne borbe, a na Istoku moskovski knez Ivan Grozni širi svoju državu, najveći događaj stoljeća svakako je bila konačna propast Bizantskog Carstva. Svedeno na glavni grad Carigrad i nekoliko manjih enklava koje su priznavale vlast zadnjeg rimskog cara, više nije predstavljalo nikakvu snagu i prepreku nadirućem Osmanskom Carstvu. Nekoć najmoćniji grad svijeta, osvojen je 1453. godine, nakon dvomjesečne opsade.

SUTON EMIRATA GRANADA

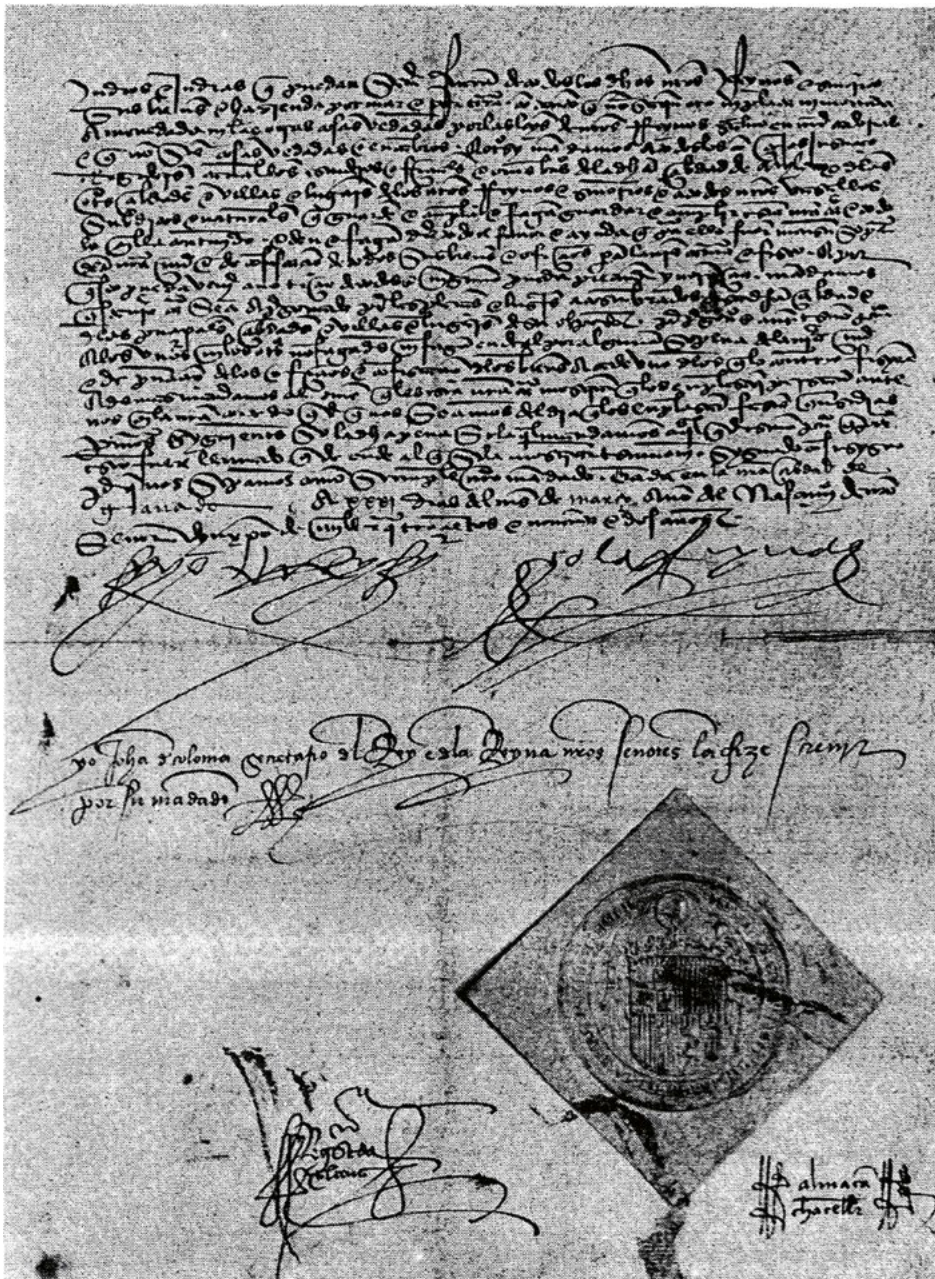
Kriza je zahvatila jugoistočni dio Europe, ali na krajnjem Zapadu situacija je bila drukčija. Nakon što su stoljećima vladali Iberijskim poluotokom, muslimanski vladari polako su potiskivani od katoličkih kraljeva Aragona, Kastilje i Navare prema jugu. Od 13. stoljeća sve do završetka rekonkviste, na prostoru današnje Španjolske opstao je još samo Emirata Granada, stiješnjen između Betijskih Kordiljera na sjeveru i Alboranskog mora na jugu. O nekoj velikoj samostalnosti nije bilo riječi, kalifi iz Granade bili su vazali kastiljskih kraljeva Pa ipak

— islamska država na tlu Europe pobuđivala je mržnju i želju za osvajanjem te uništenjem svega nekršćanskog.

Osim muslimana, u tom su Kalifatu živjeli i Židovi. Inferiorno doživljavani od Arapa, ipak su doživjeli i svoje zlatno doba. Astronomija, matematika, medicina, prevođenje bila su područja gdje su se istaknuli mnogi Židovi. No, mira nije uvijek bilo — tijekom stoljeća zbilo se i nekoliko teških antižidovskih pogroma, poput masakra u Granadi 1066. godine kada je uništena cijela židovska četvrt, a stanovnici poubijani. Pod muslimanskim Nasridima (od 13. do 15. stoljeća) Židovi su živjeli mirno i prosperitetno. Većinom su se bavili trgovinom, medicinom i intelektualnim poslovima. Pred kraj Kalifata židovska populacija nije bila brojna, procjene idu do 3.000. Mnogo više Židova živjelo je u kršćanskim kraljevstvima.

Kraljevstva Kastilja, Aragon i Portugal imale su za cilj vraćanje teritorija cijelog Iberijskog poluotoka, a kao dio toga i zatiranje stoljetne islamske kulture. Svako osvajanje pratili su palež, pljačke, ubijanja, rušenje džamija ili prenamjena u crkve. Po osvajanju Seville, kralj Ferdinand III. Sveti nagradio je Židove koji su sudjelovali u njegovoj vojsci zemljišnim posjedima. Dozvolio je da tri bivše džamije postanu sinagoge za što su mu se Židovi odužili srebrnim ključem grada. To je izazvalo zgražanje katoličkog svećenstva pa su čak trojica papa “ukorila” pretolerantnog Kastiljca. “Židove se mora podnositi, ali ih kao bogoubojice treba držati u vječnom ropstvu” bila je politika Katoličke crkve. Krajem 14. stoljeća započinju progoni Židova — zajednice u Sevilli, Toledu, Valenciji, Palma de Mallorci, Barceloni uništene su u ognju. Preživjeli su bježali na jug ili čak Afriku. Ukupno je oko sedamdeset židovskih četvrti uništeno, na tisuće Židova je ubijeno ili pobjeglo, a nekoliko tisuća se pokrstilo. Kako je taj

čin prelaska na kršćanstvo ipak bio nasilno izazvan, velik broj Židova nastavio je tajno prakticirati svoje vjerske običaje. Ostali kršćani nisu ravnodušno promatrali kako preobraćeni Židovi preuzimaju položaje i poslove te se bogate, za njih su oni bili *marranos*, marani (svinje).

Između starih kršćana i novokršćana dolazilo je do čestih svađa i sukoba.

Godina 1469. označila je novi početak na Pirenejskom poluotoku, kralj Aragona Ferdinand oženio je kastiljsku kraljicu Izabelu što je nekoliko godina kasnije uzrokovalo sjedinjenje ovih kraljevstva

u jedno — Španjolsku. Mukotrpnim pregovorima o braku kumovala su dvojica Židova, Alfonso de la Caballeria te rabin Abraham Senior iz Segovije. No, unatoč tome, kraljevski par će to sljedećih godina “zaboraviti”. Godine 1478. papa Siksto IV. dozvoljava Španjolskoj uvođenje zasebne inkvizicije. Prvi tribunal počeo je s radom u Sevilli. Svaki kršćanin imao je pravo na anonimnu prijavu svojih susjeda, nakon čega bi oni bili uhapšeni i mučeni do iznuđenja priznanja. Godine 1481. proveden je prvi autodafe, presuda inkvizicije, nakon čega su optuženici javno spaljeni. Svakog mjeseca izvođeni su okrivljenici nad kojima je javno izrečena smrtna presuda pa je tijekom prve godine živo spaljeno tri stotine *marranosa*. Strah je zavladao Španjolskom jer je inkvizicija djelovala u svakom gradu. Ni mrtvi nisu počivali u miru, optuženima bi se izvadile kosti, javno spalile, a nasljeđe je zaplijenjeno u ime kralja. U kratkom roku na lomačama je spaljeno više od 30.000 ljudi.

Istovremeno, kraljevski par odlučuje konačno zauvijek okončati islamsko prisustvo. Pokreću novi rat koji je potrajao desetak godina, 1487. osvojena je Malaga, a četiri godine kasnije i Granada. Kad su Izabela i Ferdinand svečano ušli u palaču Alhambri u Granadi, bio je to znak da su ostvarili stoljetni cilj — okončanje strane vlasti na Pirenejskom poluotoku.

KRALJEVSKI UKAZ

Od poraza vizigotske vlasti, ponovno je uspostavljena jedna kršćanska država. No, do cilja “jedna država, jedna vjera”, ostao je još samo jedan korak — protjerivanje Židova i muslimana. Posljednji maurski emir Boabdil pokušao je zaštititi muslimansko pučanstvo čega su kršćani nekako i držali kraće vrijeme. Dana 31. ožujka 1492. Ferdinand i Izabela izdaju Granadski edikt, poznatiji i kao Ukaz iz Alhambre. U tom proglasu, Židovi su

optuženi da ometaju Katoličku crkvu i vjeru, da kršćane navode na obrezivanje dječaka, distribuciju vjerskih knjiga i podučavanje, navođenje na konzumaciju macesa i slavljenje Pesaha. Židovi su upozoreni da to ne rade, da prestanu “vrijeđati i sramotiti” Katoličku crkvu, ali kako je sve to izostalo, kralj i kraljica naređuju izgon Židova da se spriječi daljnja zaraza.

“Dogovoreno je i odlučeno da se svim Židovima i Židovkama naredi da napuste naša kraljevstva i da im se nikad više ne dopusti povratak”, glasila je odredba o izgonu. Protjerani su svi, bez iznimke, zajedno sa “sinovima, kćerima, slugama i rođacima, bilo koje dobi”. U roku od četiri mjeseca morali su napustiti Španjolsku, a bilo koji pojedinac koji se ne pridržava Edikta, bit će kažnjen smrću i zapljenom svega što posjeduje. Čak je i kršćanima zabranjeno da pomažu i skrivaju Židove pod prijetnjom teških kazni jer prognani su smjeli ponijeti sve što su mogli, osim zlata, srebra i kovanog novca. Dodatak o zabrani iznošenja novca tipični je pljačkaški stavak Edikta kakvi

se mogu pronaći u dokumentima sve do Holokausta. Žeđ za blagom i mržnja Katoličke crkve zapečatili su sudbinu Sefarda. Iako su ugledni Židovi pokušali kraljevski par navesti na to da odustanu od Edikta pa čak i nudili veliki novac u zamjenu, pod utjecajem velikog inkvizitora Torquemada, Edikt je obznanjen. Čitao se naglas na trgovima u svakom većem gradu, a sudovi su trebali kontrolirati njegovo izvršenje. Nekretnine su se mijenjale u besćenje, kuća za magarca ili vinograd za balu tkanine. Sinagoge su pretvorene u crkve, a škole i bolnice pripale su državi.

Koliko je Židova moralo napustiti Španjolsku? Točnih popisa nema, no svi se slažu da je riječ o brojci između 40.000 i 200.000 izbjeglih. “Kako se bližio dan odlaska, to je bila veća žalost. Posljednji su put posjetili svoja groblja. Pokrenula se velika povorka protjeranih prema granici, nepregledne povorke ljudi s nekoliko stvarčica navirale su na sve strane svijeta”. Židovi su odselili prema sjevernoj Navari ili u Portugal, no ni tamo se nisu dugo zadržali jer ih već

1496. godine protjeruje kralj Manuel I. Kuda onda? U Francusku i Englesku nisu mogli jer su od tamo protjerani još i prije. Sicilija i Sardinija su isto tako bilo zabranjene jer su bile pod španjolskom vlašću. Većina je otišla na jugu Italije, u Sjevernu Afriku ili Flandriju.

NOVI DOM NA BALKANU

Na poziv osmanskog sultana Bajazida II., velik broj Židova stigao je iz Italije u Bosnu, Makedoniju, Srbiju. Ono što nisu mogli ostvariti u Španjolskoj, sada jesu u novoj domovini. Jer Sefardi su potaknuli trgovinu i obrt u osmanskim sandžacima, a Istanbul je dobio jednu od prvih tiskara koju su Židovi donijeli sa sobom. Među vrijednim knjigama svakako treba spomenuti čuvenu Sarajevsku Hagadu, nastalu negdje u 14. stoljeću u Aragonu, a Sefardi su je ponijeli sa sobom kada su

odlazili iz Španjolske. Španjolska je postala imperijalna sila, velik dio teritorija Amerike je zauzet za krunu. No, odlazak Židova prouzročio je zastoj privrede, znanosti i medicine. Dok je Osmansko Carstvo dolaskom Sefarda profitiralo, Španjolska je stagnirala. Nikad nije dosegla razinu Francuske ili Britanije. Trebala su proći stoljeća da se prizna pogreška i Granadski ukaz i službeno je povučen tek 1968. godine.

NASLIJEDE

Danas kada posjetite Granadu, turistički vodiči nude šetnju nekadašnjom židovskom četvrti Realejo. “To je savršeno mjesto nakon posjeta citadeli Nasrida. Petnaest minuta hoda kroz nepredvidive ulice koje vas ostavljaju na Plaza del Realejo, središnjoj osi nekadašnje židovske četvrti grada Granade. Bila je to židovska

čtvrta kada su Arapi došli u grad. Nazvali su ga Garnataal-Yahud (Granada Židova) i od 8. do 15. stoljeća svi su živjeli zajedno.”

Jedno od najzuidbudljivijih mjesta u židovskoj četvrti Granade je Sefardski muzej, posvećen sjećanju na sefardsku židovsku zajednicu. Povodom 500 godina od protjerivanja Sefarda, Španjolska je 1992. godine odala počast priređujući niz službenih i privatnih komemoracija. Ustanovljen je Centar za sefardske studije na institutu Arias Montano kao i muzej Sefarda u Toledu. U Madridu je otvorena Sefardska kuća Izrael.

A sefardski Židovi godinama su čeznuli za Španjolskom — Sefarad je bio naziv za Iberijski polutok na ladinu, jeziku španjolskih i portugalskih Židova.

OKLIJEVANJE IZABELE I FERDINANDA

PISMO ŠPANJOLSKIH KATOLIČKIH KRALJEVA IZ 1492. GODINE

PIŠE: J. C.

Godine 1492. španjolski katolički kraljevi Ferdinand i Izabela izdali su Dekret iz Alhambre, naredivši protjerivanje svih Židova iz svojih kraljevstava. U roku od nekoliko mjeseci španjolski su Židovi bili prisiljeni odreći se svoje vjere ili napustiti svoju tisućljetnu domovinu. U međuvremenu, španjolsko gospodarstvo se raspadalo dok su se stotine tisuća Židova pripremala za odlazak, likvidirajući svoju imovinu i boreći se da barem na neki način srede svoje poslove prije odlaska.

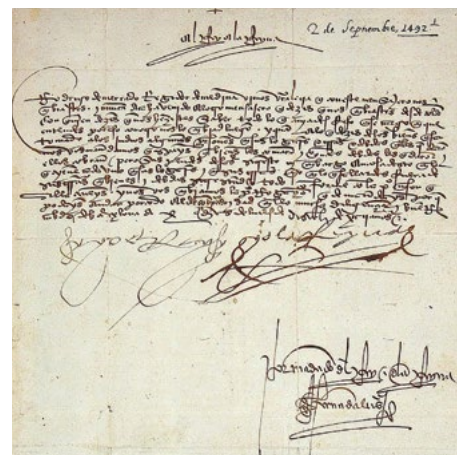
Usred ovog kaosa, kralj Ferdinand i kraljica Izabela napisali su ključnu direktivu koju su uputili svom vjernom sljedbeniku Rodrigu de Mercadu, guverneru Medine del Campo, u vezi s raspuštanjem židovske imovine u Španjolskoj. Kralj i kraljica potpisali su 10. prosinca 1492. godine pismo koje označava jedan od ključnih trenutaka u svjetskoj povijesti. To pismo priča priču o jedinstvenoj kulturi koja je gotovo uništena i o katastrofalnoj pogrešci španjolskih suverena koja je utjecala ne samo na Židove u Španjolskoj, već i na kršćanske i muslimanske zemlje diljem Europe i Afrike.

Ferdinand i Izabela su 31. ožujka 1492. godine prvobitno potpisali dekret za protjerivanje svih Židova koji su živjeli

unutar njihove oblasti. Španjolski Židovi, kojih je u tom trenutku bilo oko 300.000, morali su emigrirati ili preći na katoličanstvo do kraja srpnja iste godine. Španjolski kraljevi dali su im tako razdoblje od četiri mjeseca da likvidiraju svu svoju imovinu, napuste svoje domove i tvrtke i odu u inozemstvo. Veličina pothvata i zadani vremenski okvir rezultirali su društvenim i ekonomskim kaosom, na što ovo pismo izravno odgovara.

“Što se tiče onoga što kažete o dobrima koje su neki ljudi uzeli od Židova u njihovim gradovima i zemljama, kao i o nepodmirenim dugovima, zapovijedamo vam da saznate koja su dobra zaplijenjena i broj preostalih dugova”, napisano je u uputi.

Uputa španjolskog kralja i kraljice aludira na probleme koji su se odmah pojavili nakon njihove naredbe iz ožujka. Četiri mjeseca nije bilo dovoljno za likvidaciju cjelokupne imovine u vlasništvu Židova. Tamo gdje je likvidacija bila moguća, Židovi nisu mogli prodati svoju imovinu po njezinoj stvarnoj vrijednosti zbog zasićenosti tržišta jer su stotine tisuća ljudi istovremeno stavljale svoju zemlju, domove, alate i imovinu na prodaju. Te poteškoće dodatno je otežala zabrana Židovima da posjeduju standardnu valutu tog vremena:

zlatu i srebru. Osim toga, židovski vjeronici ne bi imali načina naplatiti novac od svojih nežidovskih dužnika nakon odlaska iz Španjolske. Isto tako, nežidovski vjeronici ne bi mogli vratiti dugove koje su im bili dužni židovski dužnici koji su bili prisilno protjerani.

Pismo je dalje upućivalo: “Prestanite otimati ili ekspropriirati ono što svaki [Židov] ima u svojim gradovima i zemljama. Međutim, što god nađete izvan njihovih gradova i zemalja u robi i drugoj imovini, zaplijenite sve prema odredbama koje imate.”

Mjere koje su Izabela i Ferdinand donijeli ovim pismom i njihovim sljedećim naredbama u konačnici su bile nedovoljne da spriječe štetu koja je bila nanesena španjolskom gospodarstvu. Država je bila lišena vještina i talenata tisuća pojedinaca. Štoviše, istaknuti židovski misaoni centri u gradovima poput Toleda, glavnom središtu židovskog života, ugašeni su. Židovski liječnici, odvjetnici, obrtni-

ci i profesionalci preplavili su susjedne zemlje, obogaćujući njihove kulture i gospodarstva umjesto Španjolske.

Bajazid, tadašnji vladar Osmanskog Carstva, primijetio je: “Zovu li ovog Ferdinanda političkim princem, koji može tako osiromašiti svoje kraljevstvo, a obogatiti naše?”

Unutar godine dana Španjolsku je napustilo 175.000 Židova, dok su oni koji su

ostali bili prisiljeni odreći se svoje vjere. Židovska prisutnost u Španjolskoj je praktički nestala sljedećih nekoliko stotina godina. Ovo pismo, koje se čuva u Muzeju židovske baštine u New Yorku, opisuje trenutak u toj tragičnoj i transformativnoj epizodi u židovskoj povijesti, nakon koje su Židovi nastavili širiti sefardsku kulturu i inovacije diljem svijeta.

DESECI MILIJUNA POTOMAKA SEFARDSKIH ŽIDOVA MOGU DOBITI “POTVRDU SEFARDSKOG PORIJEKLA”

PIŠE: J. C.

Deseci milijuna potomaka španjolskih i portugalskih Židova, čiji su preci bili prisiljeni konvertirati od 14. stoljeća nadalje, sada se mogu prijaviti da bi dobili “Potvrdu sefardskog porijekla”.

Nedavno provedena znanstvena i akademska istraživanja pokazala su da gotovo 200 milijuna osoba, većinom u Latinskoj i Sjevernoj Americi i Europi, imaju “u značajnoj mjeri židovsko porijeklo” koje potječe iz vremena Inkvizicije u Španjolskoj i Portugalu.

Ovu inicijativu pokrenuo je Institut za židovsko iskustvo Američke sefardske federacije, organizacije posvećene pru-

žanju pomoći potomcima španjolskih i portugalskih židovskih zajednica da se ponovno povežu sa židovskim narodom kao i Genie Milgrom, nagrađivana autorica, znanstvenica i genealoginja koja je uspjela u potpunosti dokumentirati svoju neprekinutu obiteljsku liniju po majčinoj strani u posljednje 22

generacije — odnosno do 1405. godine, odnosno prije Inkvizicije u Španjolskoj i Portugalu.

Geni Milgrom također predvodi rad na digitalizaciji podataka iz razdoblja Inkvizicije koji pružaju nevjerovatnu količinu genealoških informacija za one koji žele potražiti ili provjeriti svoje moguće židov-

ske korijene. Na taj će način, uz mnoštvo drugih informacija koje se nalaze na stranici Instituta, potomci sefardskih Židova, poznati i kao anusim, marranos, conversos i kripto-Židovi, moći otkriti svoje porijeklo.

“Ova potvrda o sefardskom porijeklu je povijesna a ima toliko osoba diljem svijeta, a posebice u Latinskoj i Sjevernoj Americi, koji žude za time da se povežu sa svojom prošlošću. Oni sada konačno imaju način kako da to učine. Izdavanje potvrde, zajedno s mojom zbirkom genealoških alata posebno osmišljenih za sve one koji imaju sefardsko porijeklo nalaziti će se na web stranici i pomoći će im također da istraže svoju vlastitu prošlost”, objašnjava Genie Milgrom.

Proces izdavanja potvrde počinje tako da zainteresirana osoba mora ispuniti relativno kratak upitnik o svom porijeklu, odgovoriti na nekoliko pitanja u vezi svog porijekla, o svom obiteljskom stablu ili predmetima koji imaju neku židovsku vezu, a moraju odgovoriti i na pitanje zašto smatraju ili vjeruju da imaju sefardsko porijeklo. Te informacije nakon toga procjenjuje skupina znanstvenika i stručnjaka koji zatim određuju ima li prijavitelj dovoljno informacija da mu se može dodijeliti potvrda.

“Identitet neke osobe temelji se na njegovoj prošlosti, sadašnjosti i na onome što želi od budućnosti. S Potvrdom o sefardskom porijeklu, pomažemo im da provjere svoju prošlost kako bi stvorili jači osjećaj samih sebe i svog identiteta. Naš cilj je da svijet educiramo o bogatom nasljeđu, kulturi i duhu sefardskog naroda. Nadamo se da ćemo pomoći brojnim pojedincima da pronađu svoje sefardske korijene i da nauče više o svome nasljeđu”, objašnjava dr. Drora Arussy, s Instituta za židovsko iskustvo.

Iako ova potvrda nema nikakvi pravni status, veliki broj onih koji imaju židovsko porijeklo dalo je naslutiti da bi dobivanje

takve potvrde u njima izazvalo veliki osjećaj ponosa i identiteta.

“Posljednjih godina sve više svjedočimo o velikom interesu bez presedana među onima čiji su židovski preci bili prisiljeni konvertirati i napustiti svoju vjeru i svoju kulturu. Oni se žele povezati sa svojim nasljeđem i naučiti više o prošlosti”, ističe bivši viši savjetnik izraelske vlade Ashley Perry (Perez).

“Ovo je odlučujući trenutak u židovskoj povijesti, jer po prvi puta, deseci milijuna

onih čiji su preci bili prisilno odvojeni od židovskog naroda imaju alate koji im omogućavaju da mogu pokušati pronaći neku vrstu povezanosti sa Židovima. Potvrda koju nudimo način je da se oni formalno povežu sa židovskim nasljeđem i da se povežu sa svojim narodom”, zaključio je. Poveznica za proces prijave za Potvrdu o sefardskom porijeklu može se pronaći na stranici Instituta židovskog iskustva: <https://instituteofjewishexperience.org>

DOKUMENT IZ 18. STOLJEĆA O ZLOČINIMA PORTUGALSKE INKVIZICIJE

PIŠE: J. C.

Nacionalna knjižnica Izraela nedavno je u svojim arhivima pronašla dokument iz 18. stoljeća u kojem se detaljno opisuje portugalska Inkvizicija koja je kažnjavala sve one koji su poštivali židovske tradicije i koji su zbog toga najčešće bili osuđeni na vrlo okrutnu smrt.

Središnji arhiv povijesti židovskog naroda Nacionalne knjižnice Izraela objavio je i na svojoj internetskoj stranici dokument na 60 stranica, napisan na portugalskom jeziku, koji uglavnom govori o inkvizicijskim sudovima, javnim saslušanjima i pogubljenjima koja su se dogodila između 1540. i 1669. godine, većinom u Lisabonu, a za koje je bila odgovorna Katolička crkva.

Rukopis je pronađen u arhivu knjižnice, a za sada nije poznata njegova prijašnja povijest.

Žrtve o kojima se govori u ovom dokumentu uglavnom su bili novoobraćeni kršćani, optuženi da su bez obzira na službenu konverziju i prijelaz na katoličanstvo, zadržali svoje židovske običaje, ali među žrtvama je bilo i "starih kršćana" koji su bili proglašeni krivima zbog počinjenja djela "sodomije, bigamije, posjedovanja zabranjenih knjiga i svetogrđa".

Inkvizicija je započela 1536. godine, kao odgovor na veliki val prisilno kon-

vertiranih Židova koji su u Portugal stigli iz susjedne Španjolske iz koje su bježali od progona i nasilja kojima su bili izloženi nakon odluke španjolskih katoličkih kraljeva da protjeraju one Židove koji nisu željeli konvertirati na kršćanstvo. Saslušanja i pogubljenja trajala su više i od dva stoljeća i tada su bila smatrana djelima pokore za optužene. Takva javna događanja privlačila su mnoštvo ljudi koji su gledali brutalna pogubljenja, tijekom kojih su vlasti žive spaljivali takozvane grešnike.

Inkvizicija je u Portugalu proglašena 1546. godine za vrijeme vladavine kralja Joaoa III. i službeno je trajala sve do 31. ožujka 1821. godine. Tijekom 275 godine portugalska inkvizicija otvorila je oko 45.000 slučajeva, većinom protiv židovskog stanovništva.

Direktor Arhiva dr. Johai Ben-Gedalia rekao da je ovakva rijetka otkrića "ističu stvarnost jednog vrlo složenog poglavlja židovske povijesti" i pokazuju kako je Katolička crkva strogo primjenjivala vrlo rigorozna pravila.

"Nadamo se da će ovaj novootkriveni dokumenti pomoći stručnjacima da bolje prouče ove fascinirajuće i teško razdoblje povijest", dodao je.

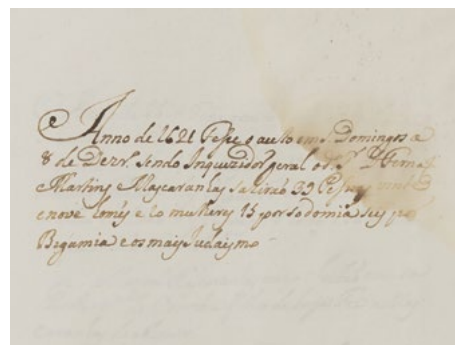
Rukopis daje precizne pojedinosti o inkvizicijskim sudovima, spaljivanjima, uključujući i druge podatke poput broja žrtava, datuma izvršenja smrtne kazne, lokacije, pa čak i imena svećenika koji su govorili na tim javnim pogubljenjima.

Ovi užasni rituali, u kojima je pogubljen veliki broj ljudi, konačno su i službeno ukinuti 1821. godine.

Portugal i Španjolska su 2015. godine objavili da svi oni koji mogu dokazati da potječu od Sefarada protjeranih s Piri-nejskoj poluotoka zbog Inkvizicije nakon 1492. godine, mogu podnijeti zahtjev za državljanstvom.

U ožujku 2020. godine portugalski je parlament proglasio godišnji dan sjećanja na žrtve ovih zločina koji se obilježava svake godine 31. ožujka.

Ovaj je datum izabran jer je 31. ožujka 1821. godine službeno raspuštena inkvizicija u Portugalu. Židovska zajednica pozdravila je ovu odluku portugalskog parlamenta ističući kako smatraju da će se na taj način stvoriti veća svijest oko "crnog poglavlja židovske i portugalske povijesti, koja još uvijek baca veliku sjenu diljem svijeta, uz desetke milijuna potomaka španjolskih i portugalskih Židova koji se još uvijek nisu povezali sa svojom baštinom".

MARRANOSI — ŠPANJOLSKI KRIPTO-ŽIDOVI

PIŠE: IVO MIŠUR

Vjerski progon je pojam kojim se pobliže označavaju pokušaji (manje ili više uspješni) demografskog brisanja jedne vjerske zajednice s određenog geografskog područja. Progon može biti fizički nasilan, osobito tijekom ratova. Također može biti u obliku lišavanja slobode kada osoba završi u zatvoru zbog svojih vjerskih uvjerenja. Postoje i suptilni načini pritiska (psihološki) na ciljanu zajednicu kojima se izazivaju strah i nesigurnost. Ovo se suvremenim pravnim rječnikom naziva diskriminacija. Država odnosno vlast može u diskriminaciji sudjelovati aktivno kada donošenjem akata svoje građane izravno dovodi u nepovoljniju poziciju radi njihova religioznog opredjeljenja. Drugi način državne diskriminacije je pasivni, kada vlast propušta djelovati kako bi zaštitila ugrožene. S obzirom na razine vlasti, državnu, regionalnu i lokalnu i diskriminacija može imati različite razine. Za razliku od suvremenog doba gdje se sve zemlje zaklinju u vjerske slobode, progoni i diskriminacija su u prošlosti bila uobičajena praksa. Tako je bilo i 1478. godine kada su Ferdinand II. Aragonski i Izabela I. Kastiljska osnovali Španjolsku inkviziciju tj. posebnu instituciju radi obrane katolicizma odnosno borbe protiv domaćih muslimana i Ži-

dova koji su prema njihovom mišljenju predstavljali opasnost za opstanak države nakon rekonkviste. Zakonskim aktima su španjolski kraljevi prisilili svoje židovske podanike na iseljavanje ili pokršćavanje.

Međutim mnogi novokršćeni kršćani nastavili su prakticirati židovske vjerske obrede i samoidentificirati se kao Židovi. Neki od njih su prakticirali obje religije u fluidnom sinkretizmu. Neki

od njih pak nisu vjerovali ni u jedno ni u drugo. Neki su se trudili koliko god su mogli asimilirati se s kršćanskim načinom života. Život kripto-Židova nije bio jednostavan. Tajnost njihova židovstva shvaćala se vrlo ozbiljno jer su bili pod nadzorom španjolske inkvizicije te predmetom sumnji susjeda kršćana koji su bili svjesni da neki od njih tajno prakticiraju židovske obrede. Djeca su u dobi oko

dvanaeste godine, s posebnom pažnjom podučavana o opasnostima s kojima će se morati suočiti. Može se reći da je proces pokrštavanja španjolskih Židova (iako je formalno napravljen u par godina) trajao stoljećima, a neki autori će reći da još nije dovršen. Sami kršćani bili su svjesni neuspjeha nasilnog pokrštavanja te su novokrštenike zvali *cristiani nuevos* (novi kršćani), *conversos* (obraćenici) te *marranos* što u prijevodu znači svinja. Zanimljivo je ovo povezivanje Židova sa svinjama odnosno svinjetinom. Prosječni kršćanski Španjolac je u Srednjem vijeku znao o Židovima tek toliko da ne jedu svinjetinu. Potrebno je istaknuti da naziv *marranos* danas nema pogrdno značenje te ga i sami potomci krypto-Židova koriste. Procjenjuje se da je oko 200.000 Židova u Španjolskoj spasilo svoje živote prelaskom na kršćanstvo tijekom inkvizicijskih progona. Neki autori tvrde da više od deset posto današnjeg stanovništva Španjolske potječe od pokrštenika. Povjesničari i etnolozi ne slažu se oko odnosa krypto-Židova i Židova, iako postoje zapisi o njihovim kontaktima. Iako su tadašnji rabini proglasili da se *marranos* prihvate kao Židovi i vrate u zajednicu, Židovi izvan Španjolske imali su vrlo malo razumijevanja za njihovo prisilno otpadništvo. Mnogi su izbjegavali vjenčanja s njihovim obiteljima jer su odlučili obratiti se na kršćanstvo umjesto egzila. Tako se može reći da je diskriminacija i marginalizacija *marranosa* bila dvostruka, od ne-Židova i Židova.

Kao rezultat stigmatizacije *marranos* su bili prisiljeni formirati vlastite zajednice i ostali su izolirani od ostatka židovskog svijeta što je svakako pridonijelo i njihovoj sporoj, ali kontinuiranoj asimilaciji te zaboravljanju korijena. Fokus proučavanja krypto-židovske povijesti lako se izgubi te se premjesti sa samih ljudi na proučavanje povijesti inkvizicija. Međutim, puno je zanimljivije saznati

kako je izgledao život onih koji su prema van bili dužni ispovijedati katoličku vjeru ali koji su u tajnosti čuvali svoj židovski identitet. Kako bi prikrili svoje židovstvo, vješali su svinjske kobasice na prozore koji gledaju na ulicu. Nisu ih jeli, nego je namjera bila pokazati da su u toj kući bili "kršćani" koji su jeli svinjetinu. Ubijali su svoje životinje radi konzumiranja, ali su krv u tajnosti zakopavali, prema načelima Tore. Bila je prisutna endogamija koja je rezultirala brojnim rođaćkim brakovima.

Tzv. *marranski* Židovi su u ranom razdoblju inkvizicije još uvijek zadržali određeno znanje o hebrejskom jeziku, posjedovali su židovske knjige, poštovali šabat kao i prehrabne zakone i pokušavali održavati privatne sinagoge u kojima su bivši rabini izvodili obrede. Smjenom onih generacija koje su židovstvo upoznale kroz izravno iskustvo, stasale su nove generacije koje više nisu bile u stanju održavati poštivanje tradicionalnih pravila, koja je bilo sve teže pronaći. Tako je nastala neka vrsta "marranskog židovstva". Teologija španjolskih tajnih Židova se tako s vremenom pojednostavnila i može se sažeti u jednu rečenicu, neprestano ponavljanu u zapisnicima inkvizicije, koja pokazuje kako se židovska

vjera tvrdoglavo opirala, iako unutar katoličkog teološkog konteksta: "Spasenje je moguće kroz Mojsijev zakon, a ne kroz Kristov zakon". Razvio se dakle sinkretizam katolicizma i židovstva. Pa su tako krypto-Židovi razvili i kult štovanja svoje "svetice". *Conversos* su naime osmislili "Blagdan svete Estere" kako bi mogli bez straha nastaviti slaviti Purim. Iako biblijska kraljica Estera nije bila službeno kanonizirana od strane Katoličke crkve, njezin kult se proširio Španjolskom čak i među kršćanima nežidovskog porijekla. Zanimljiva je i etimologija. Biblijska Estera je rođena kao *חַדְסָה* Hadasa ("mirta"). Ime joj je promijenjeno u Estera kako bi sakrila svoj identitet nakon što je postala kraljica Perzije. Korijen od tri slova Estera na hebrejskom je s-t-r "sakrij, sakrij". Santa Estera ili Santa Esterica kako su je zvali na slikama i kipovima je prikazana kako drži "uže za vješanje u jednoj ruci, a krunu u drugoj, odmjeravajući opasnost od pogubljenja i sigurnosti kraljevskog imuniteta". Proslava blagdana svete Estere u obiteljima španjolskih Židova bila je podijeljena na dva dijela. Prvi dio proslave prethodio je blagdanu i zvao se post kraljice Estere. Žene su postile tri dana. Ovaj post je bio u čast posta

koji je kraljica Estera držala prije nego što je pristupila kralju Ahasveru. Drugi, slavljenički dio proslava bio je blagdan svete Estere. Majke i kćeri su zajedno pripremale ručak i palile su se svijeće u čast svete Estere. Tijekom 16. i 17. stoljeća, neki conversosi su iselili u južnu Ameriku, ponajprije radi ekonomskih razloga te se na taj način kult svete Estere proširio po svijetu. Legalno iseljavanje u Novi svijet bilo je strogo kontrolirano i zahtijevalo je dokaz da je useljenik potomak triju generacije kršćana. Zanimljivo je da su vremena španjolska vlada odnedavno daje državljanstvo svima koji uspiju dokazati da su potomci španjolskih Židova. Odaziv je doduše veoma mali što radi velike količine papirologije, a što radi niskog interesa onih koji ispunjavaju uvjete. Zanimljivo je da je katolički nadbiskup Santa Fea od 1964. do 1974. nastojao iskorijeniti Esterino štovanje u čemu je djelomično i uspio.

Manji dio potomaka marranosa se vratio u židovstvo, a neki čak i u suvremeno doba. Poznata novinarka Hannah Arendt u svom eseju "The Jew as Pariah" objavljenom 1944. godine ukazuje da je marranizam tj. židovsko skrivanje vlastitog identiteta ili porijekla, omogućilo Židovima da se bez ikakve zapreke uključe u sve sfere javnog života tadašnjih europskih zemalja. Besmisleno je nabrajati Židove koji su unaprijedili Europu na svim poljima, počevši od umjetnosti, filozofije, arhitekture, tehnike itd. Današnji svijet je nezamisliv bez njihova doprinosa koji je nerazmjern njihovom malom udjelu. S druge strane upravo ovo skrivanje onemogućilo je izmjenu narativa o Židovima koji su dugo vremena ostali parije kako je pisala Arendt tj. kasta s kojima nije bilo poželjno imati posla. Interes za marranosima od povjesničara i drugih znanstvenika, ali i španjolske javnosti naglo je porastao 1992. godine. Napisane su brojne knjige

te znanstveni i popularni članci. Neki od njih pokušavaju otkriti skrivene Židove među slavnim ljudima iz prošlosti. Možda su najzanimljivija nagađanja o marranizmu Kristofora Kolumba, slavnog moreplovca koji je otkrio Ameriku.

Priča o kripto-Židovima Španjolske, Portugala i Latinske Amerike je priča o odbacivanju i marginalizaciji Židova unatoč njihovu vjerskom priklanjanju (doduše prisilnom) uz većinsko stanovništvo. Povijest pokazuje da su predrasude često puno dublje nego što se ispočetka čini. Tako je bilo i tijekom nacističke strahovlade kada obraćenje na kršćanstvo Židova koji su se obratili desetljećima prije do-

laska Hitlera na vlast, ali to nije bilo dovoljno da ih spasi od konc-logora. Na ovaj način se pokazuje da je antisemitizam zaista u svojim korijenima rasistički, a ne vjerski šovinizam. Povijest španjolskih conversosa također pokazuje da se silom mogu postići tek površni i kratkotrajni rezultati. Židovstvo je izbrisano iz javnog prostora španjolskog kraljevstva, ali se očuvalo u srcima ljudi iz kojih se prenosilo na buduće naraštaje.

Marranosi su često kao molitvu koristili izmijenjeni 121. psalam. U nastavku se nalazi izvorni tekst na ladino jeziku koji se nalazi u zapisu inkvizicijskog suđenja Catalini Henriquez iz 1643. godine.

ALTO DIOS DE ABRAHAM

Oh, Alto Dios de Abraham,
Dios fuerte, Dios de Israel,
tu que oíste a Daniel,
oye mi oración;
tu que en las grandes alturas
te pusiste, mi Señor,
oye aquesta pecadora que te llama de las basuras;
tú que a toda criatura abres caminos y fuentes;
alce mis ojos a los montes,
donde vendrá mi ayuda.
Yo bien sé que en mi se encierra
gran pecado que en mi hay.
Mi ayuda de Adonay,
que hizo cielos y tierra;
Santo(s) Dios, fuerte Dios,
Misericordioso Dios
immortal,
Habed misericordia de mi,
Señor.

UZVIŠENI BOŽE ABRAHAMOV

O Uzvišeni Bože
Abrahamov,
Moćni Bože, Bože Izraelov,
Ti koji si čuo Daniela,
usliši moju molitvu;
Ti koji na velikim visinama
kraljuješ, moj Gospodine,
ovaj grešnik
zove te iz kaljuže;
ti koji svakom stvorenju
otvaraš staze i vodoskoke;
Podižem oči prema planinama,
gdje će moja pomoć doći.
Dobro znam da je u meni skriven
veliki grijeh koji nosim.
Moja pomoć je od Adonaja,
koji je stvorio nebo i zemlju;
Bože sveti, Bože moćni,
milostivi Bože
besmrtni,
smiluj mi se,
Gospodine.

KAKO JE PORTUGALSKI KRALJ DEPORTIRAO ŽIDOVE DA BI KOLONIZIRAO NOVE AFRIČKE ZEMLJE

PIŠE: NATAŠA BARAC

Portugalski Židovi počeli su se 1480. godine suočavati s užasima Inkvizicije. Jedna od najokrutnijih epizoda iz tog dugog i strašnog razdoblja bila je deportacija 2.000 djece mlađe od osam godina na otok Sao Tome 1496. godine.

Procjenjuje se da je između 1291. i 1492. godine više od 250.000 španjolskih i portugalskih Židova bilo prisiljeno konvertirati na katoličanstvo. U tom broju nema tisuća onih koje je ubila Inkvizicija, a tada su nastali i oni koje nazivamo marranos ili judeos segredos (tajni ili skriveni Židovi).

Španjolski suvereni prisilili su susjedni Portugal da od 1496. godine počne protjeravati sve one Židove koji nisu željeli napustiti svoju vjeru i svoj narod. Tisuće španjolskih i portugalskih Židova pronašli su sigurnije utočište na obala Afrike, u Maroku, Alžiru, Tunisu, Libiji i Egiptu. U manjoj mjeri neki su Židovi spas tražili u zemljama koje su bile pod portugalskom krunom: radilo se o Zelenortskim otocima, Angoli ili Mozambiku ili otocima Sao Tome. A neki u portugalske kolonije nisu otišli svojom voljom.

Te 1496. godine portugalski kralj Manuel donio je odluku da će prisilno protjerati tisuće Židova na otoke Sao Tome i Principe i na Zelenortske otoke. Suočen

s nevoljkošću Portugalaca da se utvrde u tim neprijateljskim zemljama, kralj je isplanirao prisilni odlazak onih koji su bili isključeni iz života u njegovom kraljevstvu. Bili su to zatvorenici osuđeni na smrt (kazna im je preinačena u deportaciju), novi kršćani (preobraćeni Židovi) pa čak i djeca marranosa, pripadnika španjolske židovske zajednice koji su se pokušali skloniti u Portugalu. Ta djeca bila su stara između 3 i 14 godina.

U 1460-ima kada su Portugalci otkrili četrnaest Zelenortskih otoka smještenih 450 kilometara od afričke obale, oni su taj arhipelag koristili kao stanice za opskrbu

svojih brodova na putu za Novi svijet (Indiju ili Ameriku) te kao usputnu stanicu za trgovinu i opskrbljivanje ugljenom i hranom. Taj je arhipelag postao “utočište” za Židove koje je inkvizicija nastojala preobratiti na kršćanstvo pod prijetnjom smrtne kazne u slučaju odbijanja. Prvi od njih stigli su na glavni otok Sao Tiago i bili su prisiljeni na povučeni odvojeni život u Praiji, sadašnjem glavnom gradu Zelenortskih otoka.

Godine 1548. inkvizicija je preselila Židove na otok Santo Antao. Neki tragovi njihove prisutnosti i danas su vidljivi u tom području u kojem se jedno selo

zove Synagoga a ima i nekoliko židovskih groblja koje svjedoče o tome da su tamo živjeli Židovi.

Tragovi židovske nazočnosti vidljivi su i na otoku Sao Tome. Taj je otok otkriven 1472. godine tijekom ekspedicije dvaju portugalski moreplovaca Joaoa de Santarema i Peroa Escobara. Portugalski kralj je 1485. godine tražio naseljavanje tih do tada nenaseljenih otoka. “Godine 1484. Ivan II. od Portugala, smatrajući da je klima na otoku tako nezdrava, dao je Židovima u svom kraljevstvu izbor da se pokrste kao katolici ili da koloniziraju Sao Tome i ožene se tamo sa ženama dovedenim iz Angole”, zapisao je istraživač i povjesničar William Reade 1864. godine u svojoj knjizi “Divlja Afrika”. Portugalski kralj Manuel, u potrazi za sredstvima za svoju kolonijalnu ekspanziju, također je odlučio nametnuti velike poreze Židovima koji su ih morali odmah platiti. Kada se pokazalo da većina Židova nije bila u stanju platiti tako velike poreze, kralj je iz odmazde protjerao njihovu malu djecu na Sao Tome i Principe. Radilo se o stravičnom činu: deportirano je dvije tisuće djece mlađe od osam godina.

I tako su mala djeca odvojena od svojih roditelja i deportirana na otok gdje ih je većina umrla od gladi ili bolesti. Guverner Alvaro de Caminha navodno je uspio spasiti njih šezdeset poslavši ih u pratnji afričkih medicinskih sestara u Principe i Rio Reale. Portugalski pisac Mario Claudio zapisao da je ova povijesna činjenica “prva antižidovska deportacija u Portugalu u 15. stoljeću”.

Cilj portugalskih kraljeva bio je uspostaviti pravo carstvo vojnim, vjerskim i ekonomskim osvajanjem. Otkriveni otoci bili su negostoljubivi i život na njima je bio vrlo težak. Zelenortski otoci su bili izloženi vjetrovima i endemskoj suši koja je onemogućila unosnu poljoprivredu. Sao Tome je ubrzo postao poznat kao “otok guštera” zbog koji divovskih gma-

zova i krokodila koji su ga naseljavali. Ali zbog svog geografskog položaja, taj je otok bio ključno mjesto za rutu prema Indiji, zemlji svih mogućih bogatstava.

S vremenom na Sao Tome i arhipelag drugih otoka uspješno su dovedeni šećerna trska a potom i kakao i ti su otoci postali glavni proizvođač šećera u 16. stoljeću. Berba šećerne trske i rad u šećerani zahtijevali su značaju količinu rada i trebalo je pronaći radnike za rad na plantažama i u tvornicama. Kako deportacija portugalskih Židova i odmetnika više nije bila primjerena, radna snaga, odnosno robovi, stizali su iz Afrike. Tijekom 16. i 17. stoljeća portugalski kraljevi natjerali su židovske trgovce sa Zelenortskih otoka da se nasele na obalama Gvineje i Senegambije (današnji Senegal i Gambija) kako bi trgovali slonovačom, kožom, zlatom ali također i robovima. Ti trgovci, često zvani lanados (od riječi lancar “odbaciti”) čestu su bili židovskog porijekla, iako je ovo ime bilo dodjeljivano bez razlika svima onima koji su bili protjerani iz Portugala. Poznato je da su lanadosi sa Zelenortskih otoka uspostavili trgovačke centre diljem čitave zapadnoafričke obale. Često su se ženili

s Afrikankama i miješali se s lokalnim stanovništvom.

“Isto tako skupina Mavumba, nastanjena na obali Cabinde u portugalskoj zapadnoj Africi, poznata po svojim glasovitim lončarima, smatrala se potomcima Židova protjeranih i deportiranih na Sao Tome”, napisala je povjesničarka Edith Bruder u knjizi “Crni Židovi”.

Kasnije, između 1850. i 1900. godine, određeni broj Židova naselio se u Angoli i Mozambiku, tada portugalskim kolonijama. Velika židovska zajednica živjela je u Mozambiku dugi niz godina — zemlju su Židovi napusti zbog dugog i krvavog građanskog rata koji je tu zemlju razorio od 1975. do 2002. godine.

Nakon egzodusa portugalskih (i španjolskih) Židova u Afriku koji je započeo 1492. godine, uslijedio je u 19. stoljeću i dolazak Židova portugalskog podrijetla koji su se naselili u Nizozemskoj. Ali treba razlikovati ta dva događaja: prvi je bio prisilan a drugi dobrovoljan: članovi nizozemske židovske zajednice iseljavali su se kako bi razvili novonastalu trgovinu između Afrike i ekonomski najmoćnijih zemalja sjeverne i južne Europe, ali i Brazila i Meksika.

ŽIDOVSKI GUSARI S KARIBA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Dok su europske nacije napredovale prema zapadu u borbi za osvajanjem što većih i bogatijih kolonija, Karibi su postali raj za gusare i pirate, među kojima su bili i Židovi, prisiljeni na odlazak iz Španjolske i Portugala. Na početku ovog teksta važno je istaknuti razliku između gusara i pirata. Gusari su zapravo bili morski pljačkaši koji nisu pljačkali isključivo iz vlastitih interesa, već su, na neki način, bili pod okriljem pojedinih država. Te države bi onda legalizirale gusarske pljačke, no to je značilo da gusari nisu smjeli napadati, pljačkati i ubijati koga im se svidjelo, već su obično napadali ratne protivnike države za koje su radili. Pirati su bili morski pljačkaši, bradati i krvožedni morski lopovi koji su napadali svaki brod koji je imao nesreću da se nađe u njihovom vidokrugu. O njima se danas snimaju filmovi a oni su bili odmetnici i nisu marili za zakone niti jedne države te su ih stoga svi mrzili i bojali ih se a ako bi ih uspjeli zarobiti, pirati bi bili nemilosrdno pogubljeni na najokrutnije načine.

Danas postupno izlazi na vidjelo bogata povijest židovskih gusara koji su potkopavali nova osvajanja i koji su bježeći pred inkvizicijom postali gusari i plovili po morima na brodovima koji su nosili imena kraljice Estere, proroka Samuela a jedan se navodno zvao i "Abrahamov štit". Između 1600-ih i 1800-ih, Židovi koji su bježali od progona katoličke Europe

često su se pridruživali na putovanjima istraživačima koji su putovali prema Južnoj Americi i Karibima. Taj sudbonosni susret gusarstva i judaizma, doveo je do toga da je veliki broj Židova odlučio živjeti na otvorenom moru.

Iako su povijesne knjige rijetko kada objašnjavale podvige židovskih gusara, posljednjih se godina sve više piše o tome koliko su bili rasprostranjeni. Njihove avanture spominju se i u knjizi Edwarda Kritzlera: "Židovski pirati s Kariba".

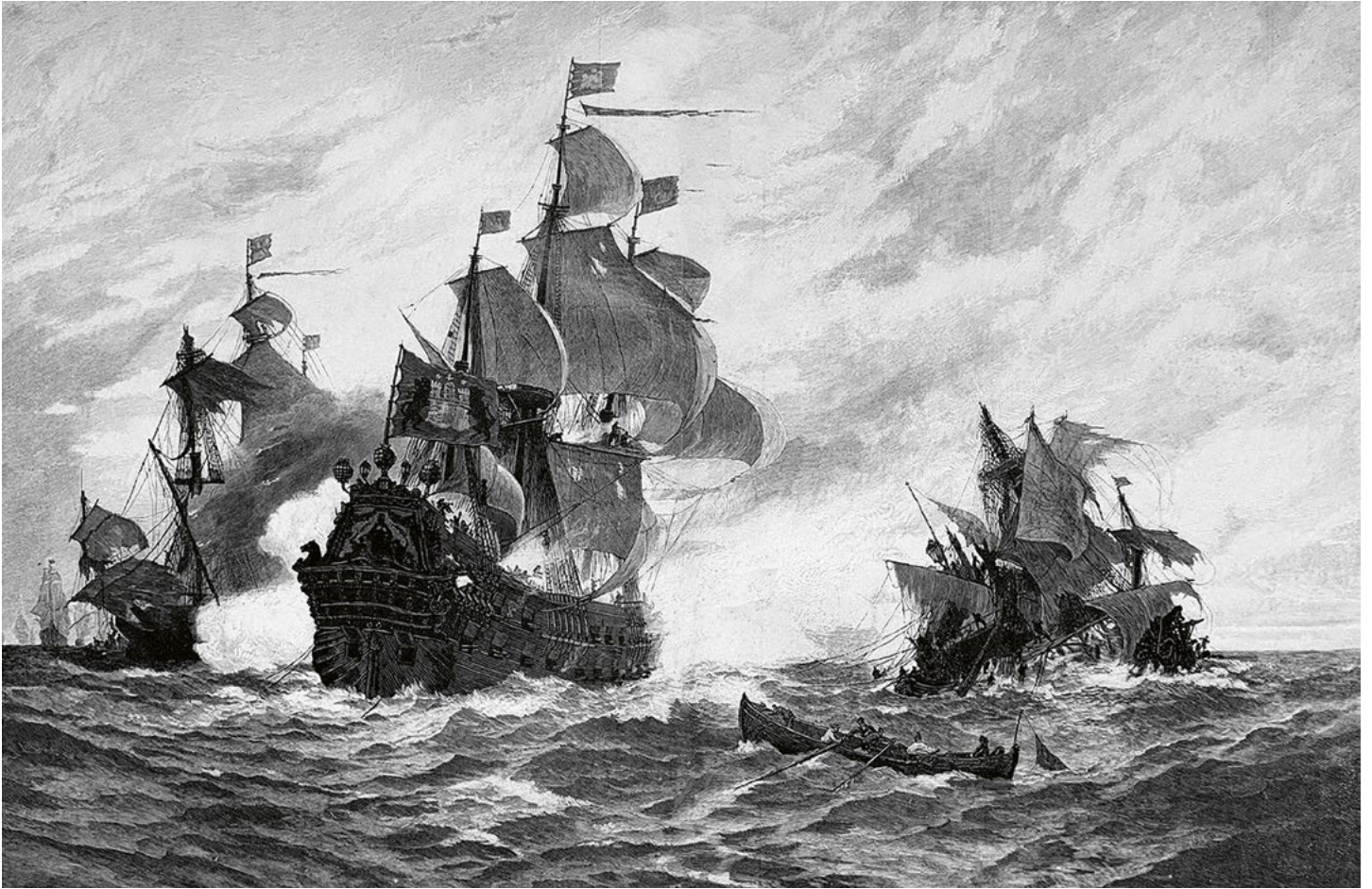
Iskapanja provedena na starim grobljima na Karibima tijekom proteklog desetljeća otkrila su nadgrobne spo-

menike s kombinacijom Magen Davida, hebrejskog pisma i zloglasnog znaka lubanje prekrizene kostima.

Iako su dosada bili poznati neki židovski gusari iz antičkog doba — ponajviše oni iz Hašmonejskog razdoblja — većina ih je bila aktivna nakon protjerivanja Židova iz Španjolske 1492. godine.

U želji da se osvete španjolskim i portugalskim katoličkim kraljevima, Židovi su često preuzimali kontrolu nad njihovim trgovačkim brodovima, uz potporu svojih novih utočišta, uključujući i Osmansko Carstvo ili europske španjolske rivale poput Ujedinjene Nizozemske.

Deseci Židova ulagali su u podršku gusarima koji su napadali španjolske brodove. Radilo se o gusarima koji su imali državnu zaštitu i koji su tragali za manje legalnim ciljevima kako bi dobili bogatstvo, dominaciju i kontrolu nad morima. Židovski gusari u tome su vidjeli isplativu strategiju osвете zbog protjerivanja i nastavka vjerskog progona Židova.

Karibi su bili svojevrsna prijestolnica gusarstva i piratstva i služili su kao utočište za židovske gusare. Jamajka je bila jedno od mnogih zabačenih i udaljenih mjesta u Novom svijetu gdje su Židovi i drugi nepoželjni otpadnici tražili sklonište i spas, što dalje od inkvizitora Španjolske i Portugala.

Bujni karipski otok bio je dom za nekoliko stotina Židova. Dok su mnogi od njih nastojali živjeti od uobičajenih poslova, poput plantaža šećerne trske ili od trgovine raznim robama, bilo je onih koji su se okrenuli avanturističkom pozivu: gusarskom životu na moru.

Kao što navodi Kritzler, jedan od najpoznatijih karipskih židovskih gusara bio je Moses Cohen Henriques. Nakon što je u početku pod inkvizicijom živio kao "skriveni Židov" (Židov koji je bio prisiljen prijeći na katoličanstvo ali se u tajnosti pridržavao propisa svoje vjere) u svom rodnom Portugalu, otkriven je 1605. godine i javno mučen. Uspio je preživjeti i to iskustvo navelo je Cohena da svoj

život posveti borbi protiv Španjolske i Portugala. Pobjegao je u Amsterdam gdje se navodno prijavio kao tajni agent za nizozemsku mornaricu te se zatim uputio na Jamajku. U ime Nizozemske napadao je španjolske brodove, a s vremenom se udružio s nizozemskim herojem admiralom Pietom Pieterszoonom Heinom i jednim od najstrasnijih gusara, sir Henryjem Morganom te je nastavio napadati portugalske i španjolske brodove. Na taj je način došao do bogatstva u obliku srebrnih i zlatnih poluga koje je iznosilo nevjerojatnih 11.509.524 guldena (danas bi to iznosilo oko jedne milijarde dolara). Bila je to najveća pljačka nizozemske tvrtke West India Company na Karibima.

Drugi židovski gusar bio je Yaakov Koriel koji je zapovijedao trima gusarskim brodovima na Karibima. Na kraju se odrekao gusarstva i povukao u izraelski grad Safed, proučavajući misticizam kod poznatog kabalističkog rabina Isaaca Lurije. Ponati gusar bio je i David Abrabanel, koji se pridružio britanskim gusarima nakon što je njegova obitelj ubijena na obali Južne Amerike. Preuzeo je ime “kapetan Davis” i zapovijedao vlastitim gusarskim brodom zvanim “Jeruzalem”.

Iako je bio Francuz, Jean Lafitte, znao je što znači “maudit juif” (prokleti Židov), te se na sličan način okrenuo gusarstvu kako bi se osvetio za progon Židova.

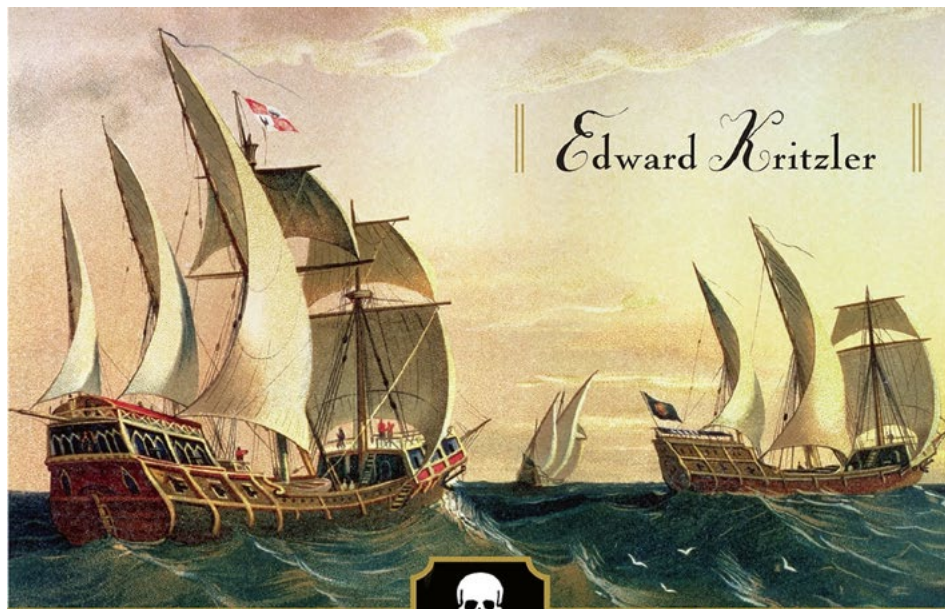
Rođen u Francuskoj oko 1780. godine, zloglasni gusar preselio se u francusku koloniju New Orleans u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje su on i njegov brat Pierre imali ugledne poslove kovača.

Međutim, radili su i nešto što nitko drugi nije znao, organizirali su skupine iz Republike Cartagene (koja se nalazi u današnjoj Kolumbiji) za presretanje španjolskih brodova. S posadom i vlastitim brodovima izveli su napade uz obalu New Orleansa iz osamljene kolonije u zaljevu Barataria.

Laffite je ponudio svoje usluge generalu Andrewu Jacksonu 1812. godine kako bi pomogao američkim snagama osujetiti planove britanske invazije u zamjenu za oprost zbog svojih gusarskih aktivnosti. Jackson je pristao, a Laffiteova banda je izašla kao pobjednik. Jackson će kasnije nazvati Laffitea “jednim od najsposobnijih ljudi” bitke za New Orleans.

Lafitte je međutim bio gusar u svojoj srži, te se nekoliko godina kasnije vratio gusarstvu, prikupivši gotovo tisuću sljedbenika. Sve do svoje smrti oko 1825. godine, Laffite je zadržao svoju reputaciju strašnog gusara sa “španjolskog Maina”, istočne obale španjolskih posjeda u Novom svijetu.

Danas je poznat sve veći broj Židova koji su se bavili gusarstvom: među njima

|| Edward Kritzer ||

Jewish Pirates

|| OF THE ||

Caribbean

How a generation of swashbuckling Jews carved out an empire in the New World in their quest for treasure, religious freedom – and *Revenge*

su i marokanski rabin, desna ruka slavnog turskog gusara Barbarosse, pa čak i liječnik koji je zaslužan za upoznavanje Europljana s krumpirom. Možda nikada

nećemo sa sigurnošću znati jesu li zamijenili uzvik “Yohoho!” s “Oyvey!”, ali priče o židovskim gusarima s Kariba zaokupljaju maštu novih generacija.

“ZAGRLJAJ” — SPOMENIK ŽIDOVIMA PROTJERANIM IZ ŠPANJOLSKE

PIŠE: J. C.

Izvršni odbor Hispano-židovske zaklade obilježio je prije nekoliko godina 530. godišnjicu Alambrijskog (ili Granadskog) ukaza, bolje poznatog kao Edikta o istjerivanju Židova iz 1492. godine. Zaklada je ovu tužnu obljetnicu obilježila otkrivanjem prekrasnog spomenika u luci Cartagena, posljednjem mjestu kojeg su Židovi koji su morem odlazili iz Španjolske mogli vidjeti na Iberijskom poluotoku.

Na inauguraciji spomenika bili su nazočni predstavnici lokalnih vlasti kao i predstavnici zaklade Fundacion HispanoJudia, iz tridesetak različitih zemalja. Ovaj spomenik trebao bi simbolično predstavljati i nove odnose između španjolskog i židovskog svijeta. Spomenik nazvan “Zagrljaj” (El abrazo) djelo je uglednog meksičkog umjetnika Josea Sacala, koji je preminuo tijekom pandemije a koji je bio ponosan na svoje sefardsko nasljeđe.

Španjolski katolički vladari Isabela I. Kastiljska i Ferdinand II. Aragonski potpisali su 31. ožujka 1492. godine dekret koji je naređivao svim Židovima da napuste područja pod krunama Kastilje i Aragona i ostave svu svoju imovinu do 31. srpnja iste godine. Dekret je bio tako napisan da je odvajao prisilno konvertirane Židove od židovske zajednice a u njemu je, između ostaloga, pisalo: “svi

Židovi i Židovke bez obzira na dob, koji žive, prebivaju i postoje u našim navedenim kraljevstvima” moraju otići. Oni Židovi koji nisu otišli ili koji nisu prešli na kršćanstvo bili su osuđeni na smrt. Kazna za sve one koji nisu bili Židovi a koji su ih skrivali, bilo je oduzimanje svih stvari i nasljeđenih povlastica. Gotovo 300.000 Židova pobjeglo je zbog toga iz Španjolske ili su prešli na kršćanstvo.

Oni koji su Španjolsku napustili morskim putem stvorili su neke od najpoznatijih sefardskih zajednica na Mediteranu i šire, a veliki broj tih Židova vratio se u Izrael i osnovao važne zajednice u Safedu, Tiberijas i Jeruzalemu.

“Dekret je bio posljednji udarac antisemitizma kojim je uništena jedna od najveličanstvenijih zajednica židovske dijaspore u povijesti”, kazao je predsjednik Zaklade David Hatchwell. “Ono što se dogodilo na Iberijskom poluotoku posljednjih 500 godina bilo je okrutno i potpuno uništavanje svega onoga što se povezivalo s judaizmom. Međutim, danas Španjolska doživljava ponovno rođenje svoje židovske zajednice”, dodao je.

Predsjednik regionalne vlade Fernando Lopez Mira kazao je da će ovaj jedinstveni spomenik omogućiti Španjolcima da odaju počast “svima onima koji su bili prisiljeni napustiti svoje domove i ostaviti za sobom svoje živote, ali koji ipak nikada nisu napustili svoj san o povratku”.

Dekret iz Alhambre bio je na snazi sve do usvajanja španjolskog Ustava 1869. go-

dine kada je u zemlji službeno bila zajamčena vjerska sloboda. Ironično, španjolski diktator Francisco Franco potomak židovskih konvertita, sam je službeno ukinuo dekret iz Granade 1969. godine.

Od tada je Španjolska učinila niz koraka u izgradnji novih veza sa židovskom zajednicom. Ti koraci uključuju i uspostavu diplomatskih odnosa s Izraelom 1986. godine, zatim posjet španjolskog kralja Juana Carlosa madridskoj sinagogi 1992. godine a 2015. godine usvojen je zakon koji potomcima španjolskih Židova omogućava dobivanje španjolskog državljanstva.

Fundacion HispanoJudia osnovana je 2015. godine s ciljem izgradnje mostova razumijevanja kroz obrazovne i kulturne programe između hispanog svijeta i Židova. Sastoji se od izvršnog odbora u kojem se nalazi 80 vodećih filantropa i međunarodnog odbora u kojem sjedi dvadeset savjetnika. Zaklada ima urede u Španjolskoj, Izraelu, Meksiku, Argentini, Panami, Miamiu i New Yorku. Do 2024. godine Zaklada bi trebala otvoriti muzej u Madridu.

ŽIDOVSKI MUZEJ U PORTU POSVEĆEN POVIJESTI ZAJEDNICE I INKVIZICIJI

PIŠE: J. C.

Židovski muzej u portugalskom gradu Portu, koji se nalazi preko puta sinagoge Kadoorie Mekor Haim, posvećen je povijesti židovske zajednice u Portugalu a posebna je pažnja posvećena razdoblju inkvizicije. U dvorištu ovog muzeja nalazi se i kameni epigraf u spomen na glavnog rabina Isaaca Aboaba, najvećeg vjerskog vođe i autoriteta iz 15. stoljeća, koji je živio u Portu, nakon što je bio protjeran iz Španjolske.

Među vrijednim i simboličnim predmetima u ovom muzeju nalazi se replika zatvorske kočije iz vremena Inkvizicije, kao i poznata knjiga iz 17. stoljeća "Sentinela Contra os Judeus" (u kojoj se između ostaloga navodi da Židovi imaju repove).

U jednoj od muzejskih soba nalaze se vrijedni i važni artefakti judaizma — svici Tore, replika Hrama u Jeruzalemu, Talmud, šofar i drugi.

U dvorištu muzeja nalazi se i spomenik, širok četiri a visok dva metra, na kojem se nalaze imena 842 žrtve iz Porta. Plemići, bogataši, odvjetnici, trgovci, mladi i stari, svi su oni bili rođeni u drugom po veličini gradu u Portugalu i svima su njima životi bili uništeni za vrijeme dugog razdoblja inkvizicije.

Sa svojih 110 godina Cecilia Cardoso bila je najstarija građanka Porta koju je progonila Inkvizicija, optuživši ju za herezu. Ostale žrtve bile su puno mlađe a

među njima je bilo i desetogodišnje dijete, kao i nekoliko članova obitelji Espinosa, koji su se suočili s vjerskim sudom i njegovim metodama mučenja 1544., 1620. i 1624. godine.

Nedugo nakon toga u Amsterdamu u toj se obitelji rodio poznati židovski filozof Baruch de Spinoza, čiji roditelji su napustili Portugal u potrazi za sigurnim utočištem i boljim životom.

U Židovskom muzeju nalazi se i kino u kojem se mogu isti upečatljive scene iz filma "1618." u čijem su središtu događanja za vrijeme razdoblja inkvizicije u Portu. Ovaj portugalski film, napravljen u produkciji portugalske židovske zajednice 2019. godine, dobio je najviše međunarodnih nagrada od svih portugalskih filmova.

Ravnatelj Židovskog muzeja u Portu Michael Rothwell podsjeća da je portugalska inkvizicija djelovala između 1536. i 1821. godine.

"Inkvizicija je trajala gotovo tri stoljeća. Nikada u povijesti čovječanstva nije bilo tako sustavnog i dugotrajnog progona zbog takvog razloga, ni na jednom kontinentu", ističe Rothwell.

Prema nedavno otkrivenim podacima, Židovi su se u Porto počeli vraćati u 19. stoljeću samo nekoliko godina nakon što je 1821. službeno okončana inkvizicija. Prvi Židovi koji su se vratili u Portu stigli su iz Maroka i Gibraltara. Iako je portugalska židovska zajednica tijekom svoje povijesti uvijek bila sefardska, danas je ona ipak većinom aškenaska a čine ju Židovi koji su

u Portugal stigli iz Njemačke, Bjelorusije, Rusije, Ukrajine, Poljske i Litve.

Nakon što je Portugal potomcima protjeranih sefardskih Židova omogućio stjecanje portugalskog državljanstva, u 21. stoljeću, židovska zajednica Porta počela je brzo rasti i danas broji nekoliko stotina članova iz tridesetak zemalja.

Židovski muzej u Portu uvijek je otvoren za školsku djecu te pripadnike židovskih zajednica iz bilo kojeg dijela svijeta. Za širu javnost otvoren je samo tijekom Europskog dana židovske kulture koji se tradicionalno obilježava u rujnu svake godine. Jedna od glavnih zadaća ovog muzeja je približiti židovsku zajednicu i njezinu povijest stanovnicima Porta ali i borba protiv antisemitizma.

Osim ovog muzeja, u drugom po veličini portugalskom gradu u prosincu 2020. godine otvoren je i Muzej Holokausta.

"Ova dva muzeja se nadopunjuju. Muzej Holokausta fokusira se na 20. stoljeća dok Židovski muzej prikazuje dugu povijest židovske nazočnosti u Portugalu", rekao je Rothwell.

PRAVOVJERNI HERETIK MOSES BEN MAIMON I TRAGANJE ZA IDEALNIM OBLICIMA UMA (I) POBOŽNOSTI

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Iako je prošlo više od osam stoljeća kako je preminuo jedan od najznačajnijih mislilaca (filozof, logičar, književnik, astronom, liječnik, pisac pravnih i teoloških rasprava) svekolike židovske kulture i judaističke tradicije Moses ben Maimon Rambam (u latiniziranoj verziji Maimonides), poznat još (u arapskom svijetu) i kao Abu Imran Musa ibn Maimun ibn Abdallah al-Qurtubial-Andalusial-Isra'ili; njegova snažno, suptilno oblikovana i nadahnuto profilirana, prije svega alegorijska misao ostvarila je veliki utjecaj na svekoliku povijest filozofije prisutan sve do naših dana. Tako ga je Frederick Copleston u svojoj svjetski poznatoj, desetomnoj "Povijesti filozofije" nazvao "najzanimljivijim od svih židovskih srednjovjekovnih filozofa", dok Henry Corbin u svojoj glasovitoj "Povijesti islamske filozofije" s udivljenjem konstatira kako upravo preko Maimonidesa arapska i židovska misao "stoji u vezi s antičkom filozofijom" i da je zahvaljujući njemu ta misao "u nekim bitnim elementima bila produktivnija i liberalnija od filozofske

misli koja se razvijala u kršćanskom svijetu”. Maurice Ruben Hayoun je napisao kako je to bio jedinstveni čovjek koji je “mislio na grčkom, pisao na arapskom i molio se na hebrejskom”. A nije na odmet podsjetiti kako se upravo Hegel, taj svjetionik novodobne misli naše civilizacije u razumijevanju židovske i arapske filozofije “izravno oslanjao” na Maimonidesove analize. Na koncu valja znati kako se i genijalni apologet racionalizma Baruch de Spinoza u svojoj “Etici” u mnogočemu pozivao na Maimonidesa, a oba su u ortodoksnim judaističkim krugovima bili tretirani kao heretici; dok su Spinozu zbog njegova sveukupnog učenja Židovi ekskomunicirali iz redova svoje zajednice, Rambama su žestoko osporavali budući je navodno “alegorijskim prevođenjem

svetih spisa vjeru otaca predao Grcima”, što se smatralo nedopustivom izdajom, krivovjerjem. Otuda su mnogi Maimonidesa prijavljivali kao “promicatelja heretičnog nauka” i tako su se njegove knjige našle na popisu zabranjene literature (Indeks librorum prohibitorum); upoznavanje njegova učenje bilo je zabranjeno za mlađe od 25 godina, a unutar židovskih zajednica u kojima se kretao (Maroko, Egipat) bila je nagovještavana i mogućnost njegove ekskomunikacije, ukoliko se ne odrekne dijelova svojih tekstova. Ali tu prodornu i slojevitou misao nije bilo moguće ukrotiti, posebice ne njegovo monumentalno remek-djelo “Vodič za one koje dvoje” (1190.), izvorno napisano na arapskom (nakon nekoliko godina u prijevodu Samuela ibn Tibona, pojavila

se pod nazivom “Moreh neboukhim” i na hebrejskom), koje je bitno utjecalo na formiranje filozofske i teološke misli Alberta Velikog i Tome Akvinskog a kasnije i na učenje Nikole Kuzanskog tako da ga brojni stručnjaci za srednjovjekovnu filozofiju s pravom svrstavaju u red (i uspoređuju) s najvećim i najznačajnijim kršćanskim Summama, napisanim u 13. stoljeću. Spomenuto djelo nije samo metafizička rasprava, već i prava summa židovske skolastičke teologije. Naravno, židovska je “spekulativna misao” toga razdoblja osim Maimonidesa imala i sijaset drugih značajnih autora, primjerice Ibn Sadika iz Cordobe ili Abraham ibn Dauda iz Toleda koji su na maestralan način razrađivali čitav niz dokaza o postojanju Boga, ali samo je Rambam

zastupajući tezu o apsolutu i slobodnoj volji (po)vezao mojsijevstvo s Aristotelovom filozofijom i osmislio metod (ologij) u alegorijskog tumačenja Biblije, zbog čega je i postao metom često brutalnih napada i dogmatskih osporavanja rabina fundamentalističke provenijencije, tako da su se unutar tih redova čitavo 13. stoljeće vodile žustre polemike za ili protiv njegovih ideja i analiza, odnosno postavljalo se krucijalno pitanje radi li se o krivokletniku i heretiku ili genijalnom misliocu koji je (u) judaizmu otvorio nove horizonte i iskorake i time ga prisposodobio potrebama nove, tek rađajuće epohe. I na neki način ta je dilema živa sve do danas. Tako je primjerice 1305. sinoda rabina pod vodstvom poglavara barcelonske sinagoge, uz prijetnju ekskomunikacije zabranila bavljenje Maimonidesovom (ali i uopće) filozofijom osobama koje nisu navršile 25 godina života, kako bi prvo "intelektualno sazrjeli", a tek potom mogli lučiti što koristi, a što šteti judaizmu i uopće židovskoj tradiciji. Istina i sam je Rambam napominjao kako piše "Vodič za one koji dvoje" primarno za one koji su već upućeni u "tajne" filozofije i znanosti, ali kako je to primijetio nesporni autoritet za srednjovjekovnu filozofiju Etienne Gilson prije svega za one koji su "bili neodlučni ili nesigurni kako pomiriti zaključke znanosti i filozofije s izvornim/doslovnim smislom Svetog pisma", odnosno kako bi im pomogao svladavanju prepreka na putu vjere. A to je moguće samo pod uvjetom da se čovjek što više bavi treniranjem uma posredovanjem filozofije i logike i tako obogaćuje vlastiti intelekt, a upravo se tih uputa držao i Spinoza, što se smatralo atakom na fundamentalističko, odnosno tradicionalističko rabinsko naukovanje. Takav je pristup zapravo bio samo nastavak učenja židovskih apologeta, poput Jude Halevija (rođen oko 1085.) koji su inzistirali na "čistoj, striktnoj" vjeri u

Boga (nalik Abrahamu, Izaku ili Jakovu), a ne onog racionalistički oblikovanog, kako ga je, barem u njihovoj interpretaciji zagovarao Maimonides, a kasnije jednako snažno i Spinoza. Poznavanje Zakona i filozofije su znana različite vrste, tvrdio je Maimonides, ali kako bi se (i) razumski potvrdili sveto-pisamski tekstovi, oba znanja moraju biti usklađena; ta danas posve (samo)razumljiva misao, u to je doba bila gotovo pa revolucionarna, posebice inzistiranje da se filozofskom spekulacijom pokaže kako aristotelovski dokazi o vječnosti svijeta (a time posredno i odgovori na pitanje: što je to u stvari Bog?) nisu "konkluzivni", odnosno kako to stajalište razuma o stvaranju svijeta nije nemoguće i kako je "bez odlučnog dokaza u jednom ili drugom smislu", prikladno, zapravo jedino moguće prihvatiti mojsijevsko učenje o stvaranju vremena, što je u stvari samo potvrda teze (koju i Rambam prihvaća): svijet nije vječan, već ga je Bog stvorio u vremenu, ali kako ova premisa nije dokazana, na nju se nije moguće sa sigurno-

šću osloniti i stoga treba ići, predlaže on (kako bi se to danas modernim rječnikom kazalo) s pozicije "negativne dijalektike". Dakle, postojanje Boga dokazujemo nužnošću prihvaćanja Aristotelovog "Prvog pokretača" čime se objašnjava postojanje kretanja, odnosno postojanje jednog nužnog bića, kao i postojanje prvog uzroka. I na taj je način egzistencija Boga potvrđena bilo da je svijet stvoren ex nihilo u vremenu, bilo da je oduvijek postojao, a te će pozicije "prisvojiti" i Toma Akvinski. Po Gilsonu, židovski filozof čovjeku odriče svako pravo pridavanje atributa Bogu koji nisu negativni. Mi znamo da Bog jest, tvrdi Maimonides, ali ne znamo što jest i jedina nam je mogućnost govoriti o njemu tako da "prikupimo" negativne atribute, koji negirajući svaku nesavršenost Boga, pokazuju barem što on to nije. U ovom učenju, napominje Gilson, "pronalazimo osebujnu židovsku sklonost kako ukloniti sve što bi se moglo shvatiti kao osporavanje stroge i sveukupne Božje jedinstvenosti". A ako nam suština Boga i izmiče, "posljedice

njegova djelovanja u svijetu su svima očite”; Bog je, bez ikakve sumnje “finalni uzrok svijeta, kao i njegov eficientni uzrok”. Njegova se providnost rasprostire na sve stvari, na najsitnije pojedinosti, “a zlo koje u svijetu postoji moglo bi se objasniti bilo inherentnim ograničenjem u stanju stvorenja, ili neredom u samom stvorenju koje je često tvorac svojih vlastitih zala”. Ako usporedimo židovsko 12. s kršćanskim 13. stoljećem, piše Gilson, odmah ćemo primijetiti “veliku nadmoć židovske misli” i ta nadmoć proizlazi iz njezine bliske povezanosti s arapskom filozofijom, što je posebice vidljivo kod Maimonidesa. On je kod Avicenne (Ibn Sina, 980. – 1037.) i Averroësa (Ibn Rušd, 1126. – 1198.) pronašao i usvojio tehnički aparat pojmova, a sintezu je preuzeo od Grka; iako par excellence židovski filozof, s kršćanskim je teolozima dijelio vjeru u Stari zavjet; tako da je prije njih morao rješavati probleme usklađivanja s Aristotelovom filozofijom, a oni su se koristili njegovim autoritetom i iskustvom, čak i onda kada su iz razumljivih razloga, u strahu od inkvizicije tvrdili kako s njegovim stavovima nemaju ništa zajedničkog.

Dakle, Maimonides je naučavao kako treba vjerovati u sve ono što se ne protivi razumu i da, kako sam već rekao, ne znači da sve razumom može biti i dokazano. Tekst Zakona nije moguće doslovno (re) interpretirati i(li) precizno, bez ostatka izlagati, jer Božja je misao toliko slojevita i duboka da je čovjeku kao smrtnom biću nedostupna u totalitetu, ali i u bitnim pojedinostima. Rambam je razlikovao tri vrste spoznaje: iskustvenu, racionalnu i onu posredovanjem objave, ali niti jedna sama po sebi nije dovoljna, pa se i objava mora (na)dopunjavati razumom, a u slučaju sukoba između pojedinih vrsta spoznajnog procesa, objava se mora iznositi alegorijski, to je jedini mogući put da je pojмимо i prihvatimo. Pa čak i onda kada nije “usuglašena” s Aristotelovom

mišlju o vječnosti, odnosno “nestvorljivosti svijeta”. Izričito je uvjeravao kako se ideja o stvaranju svijeta ex nihilo mora razumjeti alegorijski, a ne bukvalno. U Starom zavjetu i Talmudu nalazio je dvostruke istine: filozofske i simboličke i napominjao je kako istine ovih knjiga koje se ne slažu s znanstvenim istinama imaju samo alegorijski smisao. Ali tumačenje ovih alegorija omogućilo je ne samo napredak teologije već i razvoj filozofije i umjetnosti. Zaoštreno rečeno: istina, a ne vjera, to su za njega bili smisao, cilj i kruna ljudskog života. Sam je Maimonides često isticao: “Kada bi mi se to što se suprotstavlja Bogu, misao velikog antičkog filozofa (misli na Aristotela) učinila do kraja uvjerljivom, prihvatio bih je bez razmišljanja i bez ogleđa na sve”, tako je samo (pre)naglasio da se filozofija pokazuje kao najpouzdaniji oslonac vjere.

Moses ben Maimon rodio se 30. ožujka 1135. godine (iako pojedini izvori navode i 1138. kao godinu rođenja) u multikulturalnoj Cordobi, stoljetnom duhovnom središtu kršćana, muslimana i Židova u kojem su u društvenom procvatu podjednako i ravnopravno, zajedno participirali. Odrastao je u uglednoj rabinskoj obitelji, uz brata i sestru, ali kada su grad 1148. osvojili Mauri obitelj je, kako bi im bili pošteđeni životi, konvertirala na islam, ali se u potaji i dalje pridržavala “vjere svojih otaca”, a kada im se pružila prilika zajedno su izbjegli u južnu Francusku, potom se prebacili u Maroko (grad Fes), gdje su proveli pet godina i gdje je Rambam intenzivno studirao medicinu, ali se upoznao i s islamskom teologijom, što mu je uz permanentno talmudsko obrazovanje otvorilo široke duhovne i intelektualne horizonte. Po ugledu na oca, vrsnog znalca Talmuda i Tore, Maimonides je nastojao osvijestiti potrebu kod tamošnjih sunarodnjaka, ali i diljem Magreba o očuvanju vlastite vjere kod svih onih koji su živjeli pod

snažnim pritiskom islamizacije (tako je i nastalo djelo “Rasprava o apostaziji”) i time se našao na meti vlasti, koje su već i onako bile podozrive prema cijeloj Rambamovoj obitelji. Posebice su mu zamjerali što je zagovarao slobodno ispovijedanje judaizma, a ako to, doda(va) o je, nije moguće, odnosno ako su Židovi prisiljeni/ucijenjeni životom prijeći na islam, tada je nužno, pa samim time i opravdano potajno ispovijedati svoju vjeru. U strahu od odmazde obitelj je prešla u Akkonu (tada se nalazila pod vlašću križara), zatim su kraće vrijeme boravili u Jeruzalemu i Hebronu, kasnije u Tiru da bi na koncu otišli u Aleksandriju, gdje se Maimonides kretao u zanimljivom i političnom intelektualnom krugu, a često je i kontaktirao s tamošnjim rabinima iz karaitске sljedbe, ali ubrzo je s njima “zaratio” i shvatio kako mu je najbolje promijeniti sredinu, tako da je tragična pogibija mlađeg brata Davida (utopio se u Indijskom oceanu na poslovnom putu) samo ubrzala njegovu odluku. A do tada je Rambam već objavio spise o hebrejskom kalendaru i zanimljivu kompilaciju komentara Aristotelovih tekstova koju je kasnije doradio i ugradio u svoje filozofske rasprave, odnosno postala je osnovicom za djelo “Rasprava o umijeću logike”. Preselio se u Fustat pored Kaira, gdje se proćuo, ne samo po svojim originalnim filozofsko-teološkim stavovima i tekstovima, već i po svom liječničkom umijeću, pa je ubrzo nakon što je na vlast u Egiptu, Siriji i bagdadskom kalifatu došao Saladin na njegovom dvoru bio imenovan službenim liječnikom velikog vezira Al-Fadila koji mu je postao i prijatelj i zaštitnik. Govori se da ga je za liječnika želio uzeti i Rikard Lavljeg Srca, što je Rambam navodno odbio. A kada su ga zavidnici na Saladinovu dvoru optužili za krivokletstvo, jer se ponovno vratio judaizmu, a napuštanje islama ne može proći nekažnjeno, veliki ga je vezir

uzeo u zaštitu i presudio kako taj njegov čin nema nikakvu važnost, budući silom nametna vjera nema nikakvog značenja i moguće ju je slobodno napustiti.

Maimonides je 1168. napisao komentar Mišne (na arapskom jeziku) i to je djelo na kojem je radio desetak godina imalo ambicioznu zadaću: što je moguće više širokom čitateljstvu približiti “proučavanje predaja tako što će ih osloboditi zamršenih komentara i tumačenja”. Ta je knjiga u kojoj je gotovo genijalno kombinirao židovsku i aristotelovsku misao i koja sadrži tzv. Trinaest članaka vjere, imala velikog odjeka kod Židova diljem dijaspore, a posebice u južnoj Francuskoj, čime je samo dodatno ojačao i potvrdio veliki ugled koji je već i do tada uživao. Nekako u isto vrijeme kada je Saladin širio granice svog kalifata, u Jemenu se počelo širiti učenje jednog židovskog otpadnika/apostate koji je propovijedao da je dolaskom Muhameda donesena i konačna objava koja će zamijeniti judaizam. Kako bi onemogućili širenje krivovjerja, ugledni jemenski Židovi, obratili su se Maimonidesu za savjet i zatražili da im pomogne u suzbijanju šizme i širenja hereze. Tako je nastala “Poslanica Jemenu”, adresirana tamošnjim Židovima gdje ih je opominjao na opasnosti od pojave lažnih Mesija i danas predstavlja temeljni tekst u području židovske eshatologije, ali to je ujedno bio i njegov najžešći istup protiv islama i kršćanstva, čime je samo učvrstio svoj intelektualni, ali i moralni autoritet. Ubrzo je 1175. i službeno bio imenovan kairskim rabinom, a nekoliko godina potom 1180. objavio je i svoj opus magnum “Mishneh Torah” koja zapravo predstavlja prvu sustavnu sistematizaciju židovskog vjerskog/vjerničkog prava i osnova je svih kasnijih normativnih izvedenica i novih sistematizacija. Tu se Maimonides ujedno i obračunava sa sljedbom karaita u Egiptu koja je po njemu odbacivanjem rabinske predaje ugrožavala

judaistički autoritet, ali i odbacivala tzv. hermeneutičko čitanje, odnosno pravila tumačenja Biblije, čime se dovodila u pitanje višestoljetna tradicija judaizma, posebice židovska halahistička, tj. normativna pravila. Maimonides je napisao i “Knjigu vjerskih propisa” koja je bila zamišljena kao uvod u “Mishneh Torah”, ali na koncu se pojavila kao samostalno djelo. Maimonides se time nametnuo ne samo kao intelektualni guru svoga doba već i jedan od najviših autoriteta u povijesti judaizma, iako je naravno bilo dosta i onih koji su ga optuživali za krivovjerje, osobito po pitanju mogućnosti uskrsnuća, koje je (ne)izravno nijekao. Kako bi objasnio svoje stavove o besmrtnosti duše napisao je 1191. “Raspravu o uskrsnuću” za koju neki drže da je djelom njegovih sljedbenika, ali se ujedno (o) branio da je heretik. A kada već govorimo o njegovim spisima i knjigama, valja podsjetiti na još tri važna teksta: “Komentare Babilonskog Talmuda”, “Komentare Jeruzalemskog Talmuda” i “Pismo o zvijezdoznancima” koje zapravo predstavlja korespondenciju s francuskim rabinima iz Montpelliera, gdje je oštro istupao protiv astrologije, odnosno praznovjerja i branio (s)misao astronomije,

odnosno znanosti. Iz svega ovdje rečenog, vjerujem da se može zaključiti zašto je Maimonides imao ogroman broj pristaša, ali jednako tako i “gorljive” oponente; dok su prvi pozitivno ocjenjivali njegove napore da u okviru aristotelizma “otvori” i mjesto za biblijskog Boga i tako utemelji židovsku vjeru na znanstvenim osnovama, za druge je upravo ovo nastojanje bilo neprihvatljivo, jer bi se tim “filozofskim mišungom” judaizam i uopće židovska vjeroispovijest iz temelja narušili, pa i promijenili. A, kakav je bio omjer njegovih pristaša i protivnika, najbolje se moglo vidjeti nakon njegove smrti; kada je preminuo, kako su ga zarad solomonске mudrosti zvali Rosh ha-Yehoudim (Poglavar Židova) 13. prosinca 1204. vlasti su proglasile trodnevnu žalost u Fustatu koja je bila obvezna za pripadnike sve tri monoteističke vjeroispovijesti: Židove, kršćane i muslimane. Veću počast u tom dijelu svijeta nije ni prije, a niti poslije doživio ni jedan Židov ili kršćanin.

Maimonides za razliku od ibn Dauda nije isključivo, dapače zagovarao je rasprave o kontroverzama između filozofije i biblijske objave, sve u želji da, što je moguće više “iznivelira” međusobna nesuglasja, jer je bio uvjeren kako su filozofija i religija,

konkretnije vjera samo dvije forme istine i da filozofija služi kako bi se “osvojili” sadržaj objave, a da je duboka, istinska vjera ovisna o filozofskoj spoznaji. Za razliku od Aristotela, čije je učenje u velikoj mjeri prihvatilo i na svoj originalan način interpretirao, Rambam je tvrdio kako svijet nije nastao nekakvom zakonitom nužnošću, već po Božjoj slobodnoj volji, modernije rečeno (u) stvaralačkoj igri. Upravo su stoga u tom i takvom svijetu moguća čuda koja nisu nikakvo prekoranjenje “stvorenog i zadanog poretka”, ali usprkos tomu, ili upravo zato, Maimonides je biblijska čuda tumačio alegorijski, jer istina može biti samo jedna i stoga je dvojaka interpretacija potpunija. Naravno, čuda se pripisuju i “fantaziji proroka”, a najvišu formu profetizma, Maimonides je prepozna(va)o u Mojsijevoj objavi. A kada je govorio o svrsi i smislu stvaranja svijeta, on je cilj tog “poduhvata” vidio u stvaranju čovjeka, jer bez njega svijet ne bi mogao (o)postojati. Važnu ulogu u cijelom procesu, Maimonides je pridavao spoznaji kojom je čovjek povezan s Bogom, a iz te “veze” proizlazi i naša besmrtnost. Etika služi usavršavanju naše duše, jer se nesavršene duše ne mogu uzdići do spoznaje Božje egzistencije, pa time i do besmrtnosti. On je zapravo u velikoj mjeri religijska pitanja intelektualizirao, što su mu židovski fundamentalisti zamjerali, jer govorili su: spas naše duše ne ovisi o rezultatima intelektualne aktivnosti, već u pridržavanju Božjih zapovijesti. Kako bi izbjegao nesuglasice i sukobe, Maimonides je prividno pristao na kompromis; ublažio je svoj “intelektualni rigorizam” i u već spomenutih Trinaest članaka vjere, snizio je kriterije; (po)tvrdio je kako je za doseganje besmrtnosti dovoljan i minimum spoznaje. Ali, zapravo i to je bilo u duhu njegovog dvojnog tumačenja pojmova, jer je bio uvjeren da se na takav način postiže potpunije “dešifriranje” biblijske tajne. I upravo to razmišljanje

u kontroverzama, kategorijama pro et contra bio je credo njegova filozofskog, dijalektičkog stvaralaštva. Na pitanje: je li Bog filozofa isto što i Bog objave, Maimonides je odgovarao potvrdno i to je nizom maestralnih, logičkih raščlambi nastojao i dokazati, naravno svjestan prigovora da je time Boga učinio toliko apstraktnim da se čovjek kao takav ne može s njim “emocionalno povezati”. Kako takav Bog čovjeku ne bi ostao dalek i nerazumljiv, filozofsku je spekulaciju, po svojoj mjeri i na svoj način usklađivao s istinom objave, jer kako je govorio, “ako znamo da je Bog jedinstven, a jest, to ja samo stoga što se na takav način predstavio Izraelu, a ne zato jer to možemo dokazati”.

Kada govorimo o novodobnoj i suvremenoj recepciji Maimonidesova djela, onda svakako treba spomenuti Mosesa Mendelssohna u 18. stoljeću i Lea Straussa u nedavno minulom 20. stoljeću. Dok je Mendelssohn bitno obogatio židovsko prosvjetiteljstvo posredovanjem Maimonidesove filozofije, Strauss je naglasio važnost njegove misli kao “istinske znanosti o vjerozakonu”, jer se u svom djelu bavi objašnjavanjem tajni Tore, a među najvažnijim su Božji atributi, stvaranje,

providnost, Božja volja, znanje, profetizam... Martin Buber i Gershom Scholem često su isticali kako Maimonidesu duguju neizmjerljivo mnogo, jer im je “otvorio čitav kozmos ideja i znanja i pomogao im da se u njemu snađu”. Iako objašnjavanje tajni Tore nije dopušteno, a to je Maimonides dakako znao i opravdavao, on je po Straussu izigra(va)o tu zabranu time što je i u svom djelu, posebice “Vodiču za one koji dvoje”, ostavio sve nejasnoće i nedosljednosti, koje se susreću i u Bibliji, tvrdeći da to nisu mane teksta, već “sredstvo prikrivanja” i način da nas se natjera kako bi “markirali problem”, zapravo lakše dokučili “dublji smisao teksta”. Dakle, “Vodič za one koji dvoje”, po Straussu treba čitati onako kako je Maimonides čitao Bibliju. A, to je: u sklopu jednog te istog sustava treba zadržati i jezik pobožnosti i jezik filozofije, jer je to put (do) istine. Spoznavanja filozofijske istine o Božjim atributima. Tražio je i čini se, zahvaljujući svom genijalnom umu i našao način da u svom učenju pomiri “filozofskog i biblijskog” Boga, odnosno da se u jednom Bogu ravnopravno prepoznaju oba njegova lica kao neupitne istine.

ANOUK AIMÉE — FILMSKA DIVA MELANKOLIČNE AURE

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Nedavno nas je zauvijek napustila Anouk Aimée, jedna od najznačajnijih i najsenzibilnijih filmskih diva novodobne francuske, ali i svjetske kinematografije; preminula je 18. srpnja 2024. u svom domu na pariškom Montmartreu, a ta je vijest, iako se radi(lo) o личности koja je i kao glumica, a jednako tako i kao aktivistkinja poznata na domaćoj i međunarodnoj sceni po svom nesebičnom i hrabrom humanitarnom angažmanu, zadužila povijest filmske umjetnosti, ali i divljenje i priznanje svih pobornika ljudskopravaškog civilnog društva i inicijativa, prošla posve nepravedno gotovo nezapaženo. Svojedobno je između 60-ih i 80-ih godina minulog stoljeća slovila za femme fatale, a još više i ikonu francuskog tzv. novog vala; igrala je u više od 80 filmova, od kojih je većina, svaki na svoj način, obilježila prije svega europsku ali i američku kinematografiju. Svakako treba spomenuti kako je jedno vrijeme intenzivno glumila i u kazalištima diljem Francuske (dijelom i u Engleskoj), pa je tako i na tom polju ostavila značajan trag. Filmska se kritika gotovo unisono slaže da su njena glumačka ostvarenja mala remek-djela i da je u svom pozivu bila vrhunska profesionalka. Za ulogu Anne Gauthier (asistentkinje u produkciji i žene s djetetom čiji je suprug prerano, tragično preminuo) u kultnom filmu i melankoličnoj, romantičnoj priči Claudea Leloucha

“Jedan čovjek i jedna žena” iz 1966. u kojoj joj je partner bio sjajni Jean-Louis Trintignant (glumio je reli vozača, također udovca s djetetom), osvojila je Zlatni globus za najbolju žensku ulogu i bila nominirana za Oscara, kao prva francuska glumica za tu najprestižniju filmsku nagradu za ostvarenje na francuskom, dakle neengleskom jeziku (“pobijedila” ju je Elizabeth Taylor s ulogom u filmu “Tko se boji Virgine Woolf”). Naizgled “sladunjavu”, banalnu priču o dvoje ljudi koji su doživjeli osobnu tragediju i koji su mislili da im se ljubav više ne može dogoditi, a splotom se okolnosti susreću i upoznaju i na koncu emotivno zbližavaju, Lelouch je “ispričao” na impresivno jednostavan, a opet tako jedinstven način i ova se “ljubavna storija”, danas u svijetu

filmske umjetnosti, zahvaljujući glumi glavnih protagonista, ali i fantastičnoj glazbenoj podlozi/partituri slavnog skladatelja Francisa Laija općenito smatra za nešto najljepše i najplemenitije što nam je priuštila “sedma umjetnost” kroz svoju povijest. Savršeni spoj priče/scenarija, režije, glume, glazbe i kamere. Inače film je osvojio Oscara za najbolji neamerički film i scenarij, a na čuvenom festivalu u Cannesu osvojio je Zlatnu palmu, iako je bio sniman s krajnje skromnim budžetom i u svega tri tjedna. Film je polučio ogroman uspjeh i kod kritike i kod publike, ostvario je financijsku dobit od — za to vrijeme — fantastičnih 50 milijuna dolara, a istodobno su ga filmski teoretičari i znalci uvrstili među najbolje filmove toga žanra ikada snimljene. Ali ipak je najviše

lovorika pobrala Anouk Aimée, jer su njezinu ulogu mnogi isticali kao “vrhunsko ostvarenje u projektiranju unutrašnje kvalitete koja joj je pomogla da otkloni očevidnu banalnost lika kojeg tumači”. Naravno, svi su isticali i njezinu savršenu ljepotu koju, prije svega krase inteligentan, melankoličan izgled, profinjene, suptilne, pravilne crte lica i sofisticirana senzualnost, tako da su mnogi govorili kako ona predstavlja jedinstven “spoj Marlene Dietrich i Joan Crawford”. Stoga ne čudi zašto ju je 1995. u velikoj anketi Empire Magazin svrstao među sto najljepših i najseksipilnijih glumica u povijesti filma, a jedan od najuglednijih i najutjecajnijih svjetskih časopisa Life pisao je s oduševljenjem o njezinoj “misterioznoj ljepoti melankolične aure”. Na koncu, sam je veliki talijanski filmski redatelj Federico Fellini za nju govorio kako je Anouk “najljepša glumica na svijetu”, a odmah potom “oprezno” dodajući: “Naravno, poslije moje supruge Giuliette Masine”, slavne glumice i njegove životne i umjetničke muze. Slično kao Anitu Ekberg, u “Slatkom životu” koja se kupa u rimskoj Fontani di Trevi, Fellini je u istom filmu i Anouk Aimée pretvorio u simbol cijele jedne (i ne samo) filmske epohe. Godinama kasnije u razgovoru je za britanski The Guardian “priznala” kako je sve što je bitno o glumi saznala zapravo naučila od velikog maga filmske umjetnosti naglasivši: “Fellini me upozorio kako je najvažnije slušati što likove govore, ali i sebe ne shvaćati suviše ozbiljno; zahvaljujući njemu otkrila sam smijeh i radost života i naučila voljeti svoj glumački poziv”.

Anouk Aimée, pravim imenom Nicole Françoise Florance Dreyfus rodila se 27. travnja 1932. u Parizu; njezin otac Henri Murray (pravim prezimenom Dreyfus) potjecao je iz ugledne židovske obitelji sklone umjetnosti, tako da se i sam bavio glumom, a bio je u daljnjoj rodbinskoj vezi s kapetanom Alfredom Dreyfusom,

časnikom francuske vojske koji je svojedobno (1894. – 1906.) bio lažno optužen za špijunažu u korist Njemačke i izdaju domovine i na montiranom političkom suđenju, izrazito antisemitski intoniranom, koji je uzbunio svjetsku javnost, osuđen na doživotni zatvor u zloglasnoj kažnjeničkoj koloniji Vražji otok, u Fran-

cuskoj Gvajani i samo zahvaljujući intervenciji slavnog pisca Emilea Zole na koncu je, nakon nekoliko godina oslobođen krivnje, rehabilitiran i pušten na slobodu. Kako bi se “oslobodio” neželjene obiteljske stigme promijenio je prezime, a kada je u braku s glumicom Gèneviève Sorya Durandi dobio kćerku, poticao

je njezin rimokatolički odgoj, želeći joj tako olakšati "integraciju" u francusko društvo. Anouk je usprkos tomu u zreloj dobi konvertirala na judaizam, objasnivši kako je učinila u znak zahvalnosti ocu, za sve dobro koje joj je pružio, ali i iz solidarnosti s milijunima nevinih Židova stradalih u Holokaustu. Tijekom nacističke okupacije Francuske skrivala se u Parizu, a potom na jugu zemlje, kasnije su je prebacili u London gdje se nastavila školovati. U Francuskoj je glumu učila kod René Simona, a balet i ples kod Andrée Bauer-Therand u Londonu, da bi u dobi od 14 godina dobila prvu ulogu u filmu Henri Calefa, "Dom na moru". Tijekom snimanja, a na prijedlog velikana francuske lirike Jacquesa Préverta i uz "blagoslov", nespornog genija filmskog umijeća Marcela Carnéa, za svoje umjetničko ime uzela je Anouk, ime lika kojeg je glumila, a pridodala mu prezime Aimée, što na francuskom znači voljena. S Prévertom i Carnéom radila je i na nikad dovršenom filmu "Cvijet vremena", a oni koji su imali prigodu vidjeti pojedine kadrove ovog djela, tvrde kako se radilo o "remek-djelu eksperimentalne ekranizacije" koje bi, da je završeno "revolucioniralo filmsku umjetnost". Nakon dvije godine glumila je u filmu Andréa Cayattea "Ljubavnici iz Venecije" moderniziranoj adaptaciji Shakespeareovog klasika "Romeo i Julija" čime je (za)počela njezina, u svemu iznimna umjetnička karijera. Sa slavnim francuskim glumcem Gérardom Philipeom snimila je po predlošku Zolina romana "Pod poklopcem" istoimeni film u režiji Juliene Duviviera, a već iduće godine djelo o tragičnom životu velikog talijanskog slikara i pariškog bohema Amedea Modiglianija "Montparnasse 19" u kojem je glumila njegovu muzu, ljubavnicu i suprugu Jeanne Hébuterne, pod redateljskom "palicom" velikana francuske filmske umjetnosti Jacquesa Beckera. U tom je razdoblju surađivala

i s Vittorio de Sicom, Philippeom de Brocaom, Anatoleom Litvakom, Robertom Aldrichom itd. Od ostalih uspješnica u kojima je ostvarila maestralne uloge, valja istaknuti lik kabaretske plesačice Lole u istoimenom filmu iz 1961. godine, odnosno otpuštene modelistkinje Lole u filmu "Model shop" 1968., snimanom u Los Angelesu, oba u režiji Jacquesa Demyja. Glumila je Carlu u filmu "Ljubavni sastanak", 1969. Sidneya Lumeta, uz slavnog Omara Sharifa, s kojim je navodno imala ljubavnu romansu. Te iste 1969. snimila je ulogu Židovke Justine, u istoimenom filmu slavnog Georgea Cukora, po predlošku čuvenog engleskog klasika "Aleksandrijski kvartet" Lawrencea Durrella. Igrala je i u filmovima Bernarda Bertoluccija, Luciana Tovolija, a surađivala je i s Jerzujem Skolimovskim i kasnije (koncem 90-ih) s Mikom Kaurismäkijem. Šarm "zrele ženske ljepote", spojen s glumačkim umijećem "iskoristila" je na najbolji mogući način u filmu "Skok u prazno" Marca Bellocchia, jer je za lik duševno bolesne Marte nagrađena kao najbolja glumica na festivalu u Cannesu. Sredinom 80-ih iz privatnih razloga odlučila je smanjiti intenzivni tempo rada, ali na nagovor Agnès Varde, vratila se 1994. glumi maestralno odigravši ulogu Anouk u njezinom filmu "Sto i jedna noć" a iste je godine iznova oduševila filmsku kritiku rolom Simone Lowenthal u filmu "Visoka moda" Roberta Altmana. U tom i kasnijem razdoblju treba spomenuti još dva njezina velika ostvarenja: Betshebu u filmu "Solomon" Rogera Yanga 1997. i posebice Myriam, u potresnom svjedočanstvu o stradanju Židova tijekom Drugog svjetskog rata, redateljice Marceline Loridan-Ivens u djelu "Birkenau" u kojem je glumila ženu koja je preživjela strahote Holokausta u Auschwitzu, u kojeg se vraća nakon punih 60 godina kako bi "preispitala" svoja sjećanja, uspomene na izgubljeni obitelj i pokušala olakša-

ti teret koji je svih tih godina u svojoj duši nosila. Iako je glumila s najvećim imenima filmske umjetnosti svoga doba, nije skrivala da su joj najviše imponirali Marcelo Mastroianni, Michel Piccoli i Yves Montand, ali prije i iznad svih njen čest partner J.L. Trintignant, s kojim je uz asistenciju C. Leloucha, ostvarila svoje, ako ne i najbolje, a ono svakako najdraže role. Spomenimo samo neke: "Druga prilika", "Život je život", "Jedan čovjek i jedna žena, dvadeset godina poslije" i na koncu, kao svoj oproštajni film 2019. naravno zajedno s Trintignantom snimila je "Najbolje godine našeg života" nostalgичni epilog čuvenoj filmskoj priči o ljubavi za(po)četoj prije pedeset godina. Interesantno je podsjetiti na malo poznati detalj iz Anoukine karijere; naime odbila je ulogu u kasnije kulturnom filmu Normana Jewisona "Afera Thomasa Crowna" iz 1968., u kojem je trebala glumiti uz Stevea McQueen; zamjenila ju je Faye Dunaway i postala slavnom, a 1999. snimljen je i jednako uspješan remake s Pierce Brosnanom i René Russo.

U privatnom životu, posvećena poslu nije našla sreću; četiri s puta udavala i razvodila, a u drugom braku s grčkim režiserom Nicom Papatakisom, rodila je 1951. jedino dijete, kćerku Manuelu. Ali zato je na umjetničkom planu brala same lovorike: između brojnih nagrada, dodijeljeno joj je 2002. najveće francusko filmsko priznanje César, a iduće godine u Berlinu počasni Zlatni medvjed za životno djelo, da bi 2010. dobila i Zlatnog orla, počasnu nagradu ruske filmske akademije. Sva tri priznanja apostrofirala su i njezin veliki doprinos borbi protiv antisemitizma i posvećenost humanitarnoj djelatnosti u prikupljanju pomoći nerazvijenim državama i narodima, a posebice ratom ugroženim područjima i ljudima, naročito djece, diljem naše planete.

LADY VICTORIA STARMER, ŽIDOVSKA “PRVA DAMA” UJEDINJENOG KRALJEVSTVA

PIŠE: J. C.

Lady Victoria Starmer, Židovka s bogatim kulturnim naslijeđem te duboko ukorijenjenim osjećajem povezanosti sa židovskim tradicijama, supruga je novog britanskog premijera i čelnika Laburističke stranke Keira Starmera. Keir Starmer postao je u srpnju 2024. godine novi premijer Ujedinjenog Kraljevstva.

Isprepletena s njezinim židovskim odgojem, životna priča Lady Victorije igra značajnu ulogu u oblikovanju vrijednosti i običaja njezine obitelji. Od redovitog slavljenja šabata do održavanja jakih veza sa židovskom zajednicom, Victorijin utjecaj proteže se izvan kućne sfere na političku karijeru njezina supruga.

Čvrsta predanost lady Victorije Starmer njezinoj vjeri i kulturnim tradicijama, kao i njezin angažman u borbi protiv antisemitizma, u svakom slučaju ističu jedinstvenu ulogu koju će imati kao prva dama Ujedinjenog Kraljevstva.

Victoria Alexander Starmer rođena je 1973. godine u sjevernom dijelu Londona. Njezin otac je poljsko-židovskog porijekla a majka, liječnica, prešla je na židovstvo prije braka. Victorija je odgajana njegujući židovske tradicije i kulturu i to je imalo ključnu ulogu u formiranju njezinih vrijednosti i pogleda na život. Lady Vic, kako ju zovu Britanci, po zanimanju je odvjetnica baš kao i njezin suprug.

U domu obitelj Starmer aktivno se poštuju i njeguju židovske tradicije. Iako je Keir ateist, obitelj redovito slavi šabat, obilježavajući taj tjedni dan odmora obiteljskim okupljanjima i tradicionalnim običajima, kao što je to uobičajeno u židovskim domovima. Keir i Victoria imaju sina i kćer.

“Svaki tjedan za šabat imamo halu i izgovaramo kiduš”, kazao je Keir u jednom intervjuu za britanske medije.

Njihova djeca odgajana su s jakim sviješću o svom židovskom identitetu i sudjeluju u židovskim proslavama i običajima. Obitelj Starmer pripada liberalnoj židovskoj sinagogi u St. John's Woodu u Londonu. Ova sinagoga je dio liberalnog židovskog pokreta, progresivnog dijela judaizma sličnog reformskom judaizmu u SAD-u, što znači da se usredotočuje na moderna tumačenja židovske tradicije i inkluzivnosti te pruža ugodno okruženje za Židove. Ovaj inkluzivni pristup dobro je usklađen s vrijednostima obitelji Starmer, te potiče osjećaj pripadnosti i zajednice.

Victoria Starmer aktivno sudjeluje u životu židovske zajednice. Unatoč visokom političkom položaju svog supruga, ona se radije drži podalje od svjetla političkih reflektora, te se fokusira na svoje profesionalne odgovornosti i obiteljski život.

Činjenica da je premijerova žena Židovka, posebno je zanimljiva s obzirom na noviju povijest Laburističke stranke u vezi optužbi za antisemitizam. Novi britanski premijer jasno je dao do znanja

da je njegova predanost borbi protiv antisemitizma u Laburističkoj stranci stvar načela, posebice zbog njegove obitelji.

“Anticionistički antisemitizam je antiteza laburističke tradicije”, kazao je Starmer.

Victoria Starmer ima obitelj u Izraelu a njezin suprug je izrazio zabrinutost za njihovu sigurnost nakon događaja koji su uslijedili nakon 7. listopada prošle godine. Keir Starmer podržava pravo Izraela na obranu i zalaže se za mir i rješenje koje podrazumijeva dvije države.

Victoria Starmer ne daje intervjue, posvećena je svom poslu u bolnici te odgoju djece.

NJEMAČKA ĆE OLAKŠATI PROVEDBU ZAH'TJEVA ZA POVRAT OTETIH UMJETNINA

PIŠE: J. C.

Njemačka je vlada objavila krajem srpnja da će žrtvama nacističkih progona olakšati provedbu zahtjeva za povrat umjetnina koje je oteo nacistički režim prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata.

“Stotine tisuća kulturnih artefakata nezakonito su oduzeti njihovim vlasnicima” od strane nacista, objavio je u izjavi njemački ministar pravosuđa Marco Buschmann.

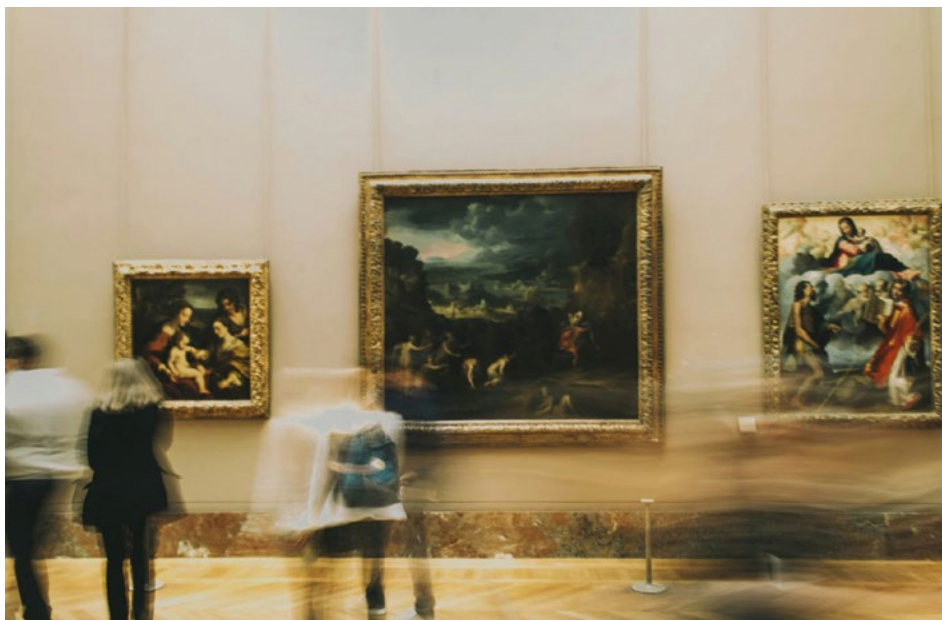
Krađa je bila dio nacističke “politike istrebljenja” usmjerene “posebice” na Židove koji su bili lišeni svih prava, dodao je Buschmann.

Unatoč prethodnim potezima njemačke vlade koji su trebali potaknuti povrat otetih kulturnih artefakata veliki dio njih “još uvijek nije u posjedu pravih vlasnika”.

Dok je u mnogim slučajevima sudbina ukradenih umjetnina bila nepoznata, bilo je i slučajeva u kojima je “zakon otežavao izvršenje postojećih zahtjeva za povratom” ukradenih umjetnina.

Nacrt predloženog zakona stvorio je novo “pravo na informaciju” osobama kojima su umjetnička djela oduzeta između 1933. i 1945. godine ili njihovim pravnim sljednicima.

Svatko tko umjetnine stavi na tržište morao bi dati imena i adrese prethodnih prodavača, kupaca i klijenata, kao i dostupne informacije o podrijetlu pred-

meta o kojem se radi. Informacija bi mogla razjasniti polažu li podnositelji zahtjeva “još uvijek pravo na imovinu”, objasnio je ministar.

Prema prijedlogu novog njemačkog zakona, slučajevi restitucije bili su usmjereni na regionalne sudove dok bi se u Frankfurtu uspostavio “poseban sud” koji bi trebao olakšati zahtjeve iz inozemstva.

Novi zakon bi također ukinuo rok zastare — koji trenutačno za većinu slučajeva iznosi 30 godina — za povrat umjetničkih djela, osim ako tuženik nije stekao određeni predmet nesvjestan njegova podrijetla i “u dobroj vjeri”.

Ova zakonska promjena, međutim, ne bi stvorila temeljno nove “zahtjeve

za restituciju”. Njemačka je 1998. godine potpisala Washingtonsku deklaraciju koja obvezuje sve 44 zemlje potpisnice da pronađu i vrate umjetnine koje su nacisti ukrali njihovim zakonitim vlasnicima.

No gotovo 80 godina nakon kraja Hitlerova režima proces vraćanja umjetnina njihovim zakonitim vlasnicima još uvijek traje i sporo napreduje.

Predsjedavajući savjetodavnog povjerenstva koje je Njemačka osnovala 2003. godine za arbitražu u slučajevima restitucije pozvao je 2023. godine njemačku vladu da “hitno” ojača zakonske odredbe za povrat imovine žrtvama nacističke vladavine.

PREŽIVJELA ŽRTVA HOLOKAUSTA NA NASLOVNICI NJEMAČKOG VOGUEA

PIŠE: J. C.

Naslovnicu njemačkog modnog časopisa Vogue u lipnju je krasila fotografija preživjele žrtve Holokausta 102-godišnje Margot Friedländer.

Margot je u Auschwitzu izgubila sve članove svoje obitelji, a posljednje riječi

koje joj je majka uputila bile su: "Pokušaj živjeti svoj život". I ona je učinila sve kako bi ispunila posljednju želju svoje majke.

"Zahvalna sam što sam uspjela ispuniti želju moje majke. Živjela sam svoj život", kazala je za Vogue.

Margot Friedländer rođena je 5. studenoga 1921. godine u Berlinu čitav je život govorila mladim ljudima u Njemačkoj o Holokaustu.

NOVI PROGRAM UČENJA O HOLOKAUSTU KROZ ISKAZE PREŽIVJELIH ŽRTAVA

PIŠE: J. C.

Stotine preživjelih žrtava Holokausta udružiti će svoje snage u sklopu novog programa kako bi se diljem svijeta povezali s učenicima i studentima, osobno i virtualno, i upoznali ih s pričama o Holokaustu u zemljama i mjestima u kojima bi te priče nisu dovoljno poznate.

Novi program nazvan Survivors Speakers Bureau — SSB (u slobodnom prijevodu Ured za govornike-preživjele žrtve Holokausta) osnovala je Claims konferencija u još jednoj inicijativi čiji je cilj održavanje sjećanja na žrtve i na Holokaust.

Oko 250 osoba koje su preživjele Holokaust spremno je ispričati svoje priče o preživljavanju studentima diljem svijeta u sklopu ovog novog programa.

U programu će se studenti osobno i virtualno povezati s preživjelima žrtvama Holokausta, a žrtve će iznositi

svoje priče u zemljama i u mjestima koje možda nikada prije nisu čuli takva svjedočenja, navodi organizacija.

Predsjednik Claims-a Gideon Taylor govorio je o važnosti takvog programa u trenutku porasta antisemitizma diljem svijeta. “U trenutku dramatičnog porasta antisemitizma ovaj program govori o povijesti i educira nove generacije za budućnost”, kazao je Taylor.

“Nikada do sada nije bio okupljen ovako veliki broj preživjelih žrtava Holokausta koji žele na ovakav način osobno sudjelovati u programu. Priče o Holokaustu i dalje su jednako važne kao i dosad, za oba kraja generacijskog spektra. Preživjeli i dalje osjećaju ogromnu potrebu da podijele svoje uznemirujuće priče, a ohrabrujuće je da škole i dalje žele da njihovi učenici u učionicama slušaju životna svjedočenja svjedoka tih strašnih događaja”, kazao je.

Izvršni potpredsjednik organizacije Greg Schneider dodao je: “Danas je važnije nego ikada do sada da svaki učenik svake škole, bez obzira gdje se nalazi, ima priliku čuti što se događalo za vrijeme Drugog svjetskog rata i to izravno od preživjelih žrtava Holokausta koji su još uvijek s nama. Izvješća iz prve ruke ključna su za održavanje sjećanja na Holokaust i važna kako bi se osiguralo da ljudi razumiju utjecaj netrpeljivosti, antisemitizma i neprovjerene mržnje.”

Hanne Holsten, koja je preživjela Holokaust, govorila je o utjecaju izravnog kontakta s preživjelim i njihovim pričama.

“Jedno je čitati o Holokaustu u udžbeniku, pročitati nekoliko paragrafa o globalnoj politici Drugog svjetskog rata i povijesti Europe. Druga je stvar kada sjednete s nekim tko je deportiran iz svog rodnog grada, lišen svega što posjeduju i koji je morao preživjeti skrivajući se ili je morao izdržati sve muke koncentracijskog logora. Ako izravan razgovor s nekoliko preostalih preživjelih utječe

na samo jednu osobu, ja sam više nego voljna sudjelovati”, dodala je.

Preživjela žrtva Eva Szepsi ističe važnost obrazovanja novih generacija. “Edukacija o Holokaustu od ključnog je značaja, posebice s obzirom na aktualne događaje diljem svijeta. Moj cilj u dijeljenju vlastite priče o preživljavanju jest i uvijek je bio pokazati ljudski utjecaj, ne samo Holokausta, već i svih rasističkih akcija koje se poduzimaju u svijeta”, zaključila je.

“Ako uvidim da moje svjedočenje pomogne da samo jedna osoba shvati da i ona ima ulogu u događajima koji se događaju u njezinoj zajednici i da se može zauzeti za ono što je ispravno, onda znam i osjećam kako je vrijedno da se sjećam i podijelim te grozne priče”, istaknula je Eva Szepsi.

Prema istraživanju koje je provela Claims Konferencija u SAD-u 2020. godine, 63 posto mladih nije znalo da je šest mili-

juna Židova ubijeno tijekom Holokausta, a 36 posto ispitanika je vjerovalo da je tijekom Drugog svjetskog rata ubijeno dva milijuna Židova ili manje. Osim toga, anketa je pokazala kako 48 posto ispitanika ne zna ime ni jednog geta ili koncentracijskog logora.

Što se tiče obrazovanja o Holokaustu, oko 49 posto ispitanika izjasnilo se da bi željelo da se predmet učini obveznim u školama, dok je njih 80 posto istaknulo važnost da se o Holokaustu, između ostalog, uči kako se povijest ne bi ponovila.

ZA PRIJEM U NJEMAČKO DRŽAVLJANSTVO PITANJA O ODGOVORNOSTI NJEMAČKE PREMA ŽIDOVIMA

PIŠE: J. C.

Njemačka je uvela promjene u vezi prijema u njemačko državljanstvo: u test koji se polaže za prijem u njemačko državljanstvo ubačena su i pitanja koja bi trebala ukazati na povijesnu odgovornost Njemačke prema Židovima i Državi Izrael, objavili su njemački mediji.

“Tko ne dijeli naše vrijednosti, ne može dobiti ni njemačku putovnicu”, obrazložila je ovu odluku njemačka ministrica unutarnjih poslova Nancy Faeser na upit medija.

“Antisemitizam, rasizam i ostale forme prezira prema ljudima nespojivi su s dobivanjem njemačkog državljanstva”, istaknula je njemačka ministrica.

Nancy Faeser je također ukazala na povijesnu odgovornost Njemačke kada su u pitanju Židovi i Izrael, s obzirom na sistematsko uništavanje Židova tijekom Holokausta u doba nacističke Njemačke.

“Tko želi postati njemačkim državljaninom mora znati što to znači i mora preuzeti tu povijesnu odgovornost Njemačke. Ta odgovornost je dio našeg identiteta”, zaključila je ministrica Faeser.

Glasnogovornik njemačkog ministarstva unutarnjih poslova potvrdio je prethodne napise medija po kojem su u test koji se polaže kao dio procesa stjecanja njemačkog državljanstva, ubačena

i pitanja koja se odnose na život Židova u Njemačkoj kao i na povijesnu odgovornost Njemačke prema Židovima i Izraelu.

“Ubuduće će teme poput antisemitizma, prava na opstanak Izraela i židovski život u Njemačkoj igrati važniju ulogu pri testu za upis u državljanstvo”, objavljeno je u priopćenju ministarstva.

Izmjene i nova pitanja za prijem u njemačko državljanstvo počele su se pripremati od lipnja 2021. godine, kada je odlučno da će se pitanja koja se postavljaju kandidatima za prijem u njemačko državljanstvo proširiti te da će sadržavati i teme poput antisemitizma, prava Države Izrael na postojanje i židovske vjere. Taj ispit služi i kao dokaz ispitivanja pravnog i društvenog poretka kao i životnih uvjeta

u Njemačkoj. Novi njemački zakon propisuje da imigranti mogu postati njemački državljani nakon samo pet godina boravka u Njemačkoj — pod uvjetom da se mogu sami uzdržavati bez pomoći države.

“Kako se zove kuća u kojoj Židovi mole?”, “Kada je osnovana Država Izrael?”, “Koja je kazna predviđena za one koji negiraju Holokaust”, to su samo neka pitanja koja će se ubuduće naći u testu koji je sastavni dio procesa stjecanje njemačkog državljanstva.

Nakon napada Hamasa na Izrael 7. listopada 2023. godine i rata u Pojasu Gaze koji je uslijedio, u Njemačkoj je drastično povećan broj kaznenih djela s antisemitiskom pozadinom.

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 186. / KOLOVOZ-RUJAN-LISTOPAD 2024. / TAMUZ / AV / ELUL / TIŠRI 5784./5785. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 149 22 692 / FAX: 385 149 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 20 EURA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 35 EURA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZBAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

